

KABDEBŐ LÓRÁNT

A NYUGATTAL VALÓ PÁRBESZÉD EGY PILLANATA: A PANDORA *

A Pandora az első világháború után induló nemzedék legendássá vált folyóirata, amely választott nevével ellentétben nem megnyitásával indított viharokat, hanem majd kényszerű bezárulta után. Legélesebben létezése után egy évtized múlva, mikorra munkatársai szétszéledtek, elveikben szembefordultak egymással. Vitáik mindmáig tartóan hatással maradtak az irodalmi életre. Magának a folyóiratnak az emléke ugyanakkor egy nemzedék nosztalgiájában továbbélt, nem az utóbbi ellentéteket, hanem a valahai összetartozás emlékét éltetve tovább. Irodalomtörténeti kérdés: milyen előzmények következtében szerveződött meg, létét mi legitimálhatta, megszűnte után milyen eszményt éltethetett tovább, és milyen elvívé stilizálódó ellentétekbe süllyedtek egykori létrehozói?

A Nyugat egy megújuló irodalmi élet igényének szülötte, amely kifelé az egységet szimulálta, befelé ugyanakkor kezdeteitől fogva ennek az egységnek szétartását fogadta el. Az összefoglaló folyóirat keretén belül az egység leglazább kritériuma a modernizmus szellemében megszerveződő szövegszerűség, és az Ady által előbb beteljesített, utóbb vitatott „betelt s kikerített poémák”¹ szerkesztettségi igénye. Ami pedig személyileg összetartja: Ady poétikai és – még inkább – politikátörténeti jelentőségű jelenléte. Aki a bibliai széthúzások történetét ismerve-megélve a szöveg (az ige!) összetartó erejét szuggerralja irodalmunkban.

De Ady a háború végére alkotó személyiségként kihullik, hagyománnyá lényegül, szövegeinek magyarázatai a széthúzások történetét indítják el. Utána Babits Mihály és Móricz Zsigmond válnak – mintegy az Ady-örökség letéteményeseinek szerepében – a kortársak szemében olyan személyiségekké, akik körül az irodalmi élet megszerveződik. Mellettük elkülönböző szerepkörben – szinte észrevétlenül, mai távlatból annál érvényesebb hatással – Kosztolányi Dezső tűnik fel az irodalom továbbalakulását meghatározó

* Előadásként elhangzott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán, 2008. november 6-án, *A Nyugat párbeszédei* című konferencián. Átdolgozott változata készült az OTKA K 60.204 és az ELTE–MTA Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport (TKI 251 „Filológia mint az interpretáció kulturális technikája”) projektje keretében. A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Köszönettel tartozom Horányi Károly segítségéért munkám során.

¹ ADY Endre, *Hunn, új legenda*, Nyug., 6(1913), I, 733–734.

személyiségként: a korábbi szimulált egység széthullásának tudatosítójaként. Meg mer-ném kockáztatni a feltevést: kortársai közül az egyetlen, akinek poétikai pályaképe ab-ban az esetben is a megtörténthez hasonlóan alakult volna, ha Ady nem jelent volna meg a magyar irodalomban. Hatására a szövegben életre kelő dialógus kap hangsúlyt: a szö-veg klasszikus megalkotottságában a létezés bizonytalanságának, az ember veszendőség-tudatának megérzékítése és a hozzá mégis társított megmaradás-remény.

Az új Nyugat emblematikus nyitánya: egy esszé-számvetés és egy közelmúltra vissza-tekintő regény. Az egyik a Nyugat forradalom utáni, novemberi összevont számában jelenik meg, az – oly sokáig és annyiszor félreértelmezett – *Magyar költő kilencszázti-zenkilencben*, Babitsnak a korábbi nyugatos volttal számot vető és az újabb periódust meghatározó hangsúlyú számvetése, az ezután keletkező, először a Pesti Naplóban 66 folytatásban publikált, utóbb könyv alakban 1927-ben megjelent *Halálfiái* című regény alapvetése. A másik az 1926-os Nyugatban folytatásokban megjelenő regény, Kosztolá-nyi *Édes Anna* című korjellemző és poétikai példázata.

Szememben 1920 után egy új Nyugat jelenik meg ugyanabban a folyóiratban, a régi cégtábla felhasználásával, amelyhez – túl a nosztalgián – már csak gyakorlati okokból is ragaszkodnak: bárha elveszíti korábbi politika- és ízlésformáló szerepét, de annál inkább megmarad – sőt megerősödik – kanonizáló ereje.

Már az első korszakban is ölték egymást – akár szó szerinti értelemben párbajra is sort kerítve – a szerzők, az új korszakban azután nem marad Ady-szuggesztíójú szemé-lyes összetartó erő. Lázadások, ellentétek és újonnan jelentkező nemzedéki „felkelések” tarkítják az új korszakokat. De nem született újabb reprezentatív folyóirat, amely ezeket a széttartó erőket valamilyen poétikai másság nevében érvényesen összefoghatná. A to-vábbra is a Nyugat-szentesítette régebbi és újabban induló írók egyként a napilapokhoz kötött irodalmi rovatokban publikálnak, leginkább a Dr. Mikes Lajos szervezte Az Est-lapokban (Pesti Napló, Magyarország, Az Est) vagy a Pesti Hírlapban.

A húszas években, a folyóirat első korszakának (a klasszikus modernség megalkotott-ságának) múltával, megvitatva, egyben túlélve az avantgárd fénykorát² az új Nyugatnak szembe kellett néznie az újabb nemzedék(ek) öntudatosodásával. Szerkesztőinek rugal-mas igényessége az avantgárdból a maradandó írói teljesítményeket éppúgy magába volt képes foglalni (lásd Kassák alkotói részvételét és recepcióját), mint ahogy vállalta az újabb nemzedékek íróvá avatásának misztériumát is. A folyóirat ezáltal túl tudta élni önmagát: a kvalitás mértékeként klasszikus értékmérője maradt még negyedszázadon keresztül a világirodalmi rangú magyar irodalomnak. Önmagán túlmutató és önmagát

² Lásd a Nyugatban az első világháború idején Babits és Kosztolányi írásait Kassák mozgalmát vitatva, ille-tőleg költészetét értékelve. Minderről Ferenczi László számol be vitákból épített monográfiájában (FERENCZI László, *Én Kassák Lajos vagyok*, Bp., Móra, 1988 [Kozmosz]). Majd még az emigrációs eredményekre is figyelve, lásd a fiatal Szabó Lőrincnek a Nyugatban megjelentetett, Kassák Lajos *Máglyák énekelnek* című prózai eposzáról írott méltatását (SZABÓ Lőrinc, *Kassák Lajos: Máglyák énekelnek*, Nyug., 14[1921], I, 551–552 [Figyelő]). Valamint lásd a Szegedi Tudományegyetem Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszékén 2009. decem-ber 9-én megrendezett *Az olasz futurizmus és az európai modernség* című konferencia előadásait (megjelentek a Helikon: Irodalomtudományi Szemle *A félre-értelmezett futurizmus* című számában, 2010/3, interneten: <http://itadokt.hu/futurizmus>; köztük „*Divatok az irodalom körül*” című tanulmányom, 429–437).

meghaladó nagyságrendeket is képes lett befogadni sajátjaként; másfajta megszólalás-módot és – talán – korai sikerkorszaka résztvevőinél is magasabb rendű alkotókat. Ha neveket mondok, talán nem is lesz olyan meglepő és provokáló ez az állítás: a megújuló Kosztolányit, és Babitsot, Kassákot mindenkor, Móriczot mindegyik műfajában, Füst Milánt újabb verseivel, és a haldokló Tóth Árpád költészetét is. Melléjük pedig magától értetődően sorolhatom Szabó Lőrinc és József Attila nevét. És hozzájuk kapcsolódhat Erdélyi József és Illyés Gyula, Márai Sándor és Kodolányi János, Pap Károly és Gelléri Andor Endre alkotói világa, Németh László korai tájékozódása, Szerb Antal és Halász Gábor esztéta figyelme és körképei. Ez az irodalom már nem volt azonos azzal az irodalommal, amelyik a Nyugatot létrehozta.

Ha elfogadom, hogy az új Nyugatban magában is szerveződik a szöveg poétikájának a változása, akkor mi szentesítsen poétikailag egy új folyóiratot? Ha azt látom, hogy a Pandora – a talán legsikeresebb új folyóirat – 1927-ben legfontosabb irodalmi eseményként az *Édes Annát* és a *Halálfiat* (Kosztolányi és Babits műveit) elemzi;³ költői eszményét a Kurt Pinthus szerkesztette német *Menschheitsdämmerung* című antológia klasszicizálással vegyülő avantgárdjához hangolja (lásd Szabó Lőrinc fordításait);⁴ és szociológiailag folyamatosan a Nyugat alapító atyáinak társadalmi érzékenységét kéri számon – akkor az egész Pandorát bele lehetne tolni a Nyugat-számok közé. Ahogy szét is lehetne osztani Az Est-lapok vasárnapi irodalmi rovataiban. Még akkor is, ha politológiailag pedig az erő és erőszak egymásból kifejlődő megjelenésére figyelmeztet.

Akkor hát mi lehet az a finoman elkülöníthető valami, ami mégiscsak különböztetni képes? Ugyanis a húszas évekkel induló nemzedék szemében a Pandora életre szóló közösséget jelentett, olyannyira, hogy Szabó Lőrinc még 1944-ben a hivatalosság számára fogalmazott egyik ún. zsidó-mentő iratában is mint az irodalmi élet értékalkotó tekin-télyére hivatkozik a Pandorára.⁵

Úgy érzem: a Nyugat poétikai újulást is létrehozó, de azt a kortársak elől gyakorlatában elfedő ekkori megbillenése hívhatta ekkor életre ezt a legendássá váló folyóiratot, a Pandorát. Mert a Nyugatban a befogadás felépülő poétikája mellett a megvalósítás gyakorlata mélyrepülésbe kezdett. Erre éreztek rá a fiatalok, és ezért üthettek pártot, az irodalmi élet sok évezredes ritmusa szerint. A többi akkori folyóirat pontosan körülírhatóan különbözött a Nyugattól, egyedül a Pandora nyitott úgy, mint a Nyugat leszármazottja,

³ SZABÓ Lőrinc, *Séta idegenben* („Lihegő erdők”, „Halálfiat”), Pandora, 4, 233–245; KODOLÁNYI János, *Kosztolányi Dezső: Édes Anna*, Pandora, 1, 47–50.

⁴ *Menschheitsdämmerung: Symphonie jüngster Dichtung*, Hrsg. Kurt PINTHUS, Berlin, Ernst Rowohlt, 1920.

⁵ A Gelléri Andor Endréről írott jellemzésében. Idéztem az *Útkeresés és különbség* című monográfiámban (Bp., Szépirodalmi, 1974, 327; interneten: <http://mek.oszk.hu/05200/05231/>), a Szabó Lőrinc hagyatékában megmaradt gépirat-másolat azóta a Petőfi Irodalmi Múzeum hagyatéki letétjében található. Feltehetően éppen azért a kiváló prózairó Gelléri Andor Endre (1906–1945) jellemzésében hivatkozik a költő a Pandorára, mert a kortársi emlékezetben ő maradt fenn mint a Pandora felfedeztetje. Lásd Fodor József megjegyzését: „A szép reményeken kívül, amelyeket a Pandora keltett, annyi haszna volt mindenesetre, hogy egyéb (jó részben feledésbe ment) nevek között Gelléri Andor Endrét megszólaltatta hasábjain” (FODOR József, *Emlékek a hőskorszakból*, Kortárs, 1963/1, 12–13; *ua.* = Uő, *Felkavart világ*, Bp., Szépirodalmi, 1972, 68).

mégis ellenlábasa. A Pandora az a folyóirat lett, amely a megújuló Nyugat-poétikát szembesítette a Nyugat folyóirat ekkoriban állandósuló szerkesztetlenségének gyakorlataival.

Mint látni fogjuk, a Pandorában a kritika hangsúlyos megújítása és a társadalmi erőszak mechanizmusának és a szegénység felpanaszolásának átgondolása átveszi a háború előtti Nyugat poétikai és politológiai szerepkörét és egy pillanatra szinte megelőzi az anyafolyóirat majdani felújulását. A későbbi, Kosztolányi tanulmánya kiváltotta⁶ Adyvitát a Pandorában Karinthy és Szabó Dezső erőteljes kritizálása vezeti fel. *Az írástudók árulása* című Julien Benda-könyv⁷ ürügyén készülő Nyugat-beli Babits-tanulmány kiváltotta politológiai jellegű ankétot a Pandorában a politikus Mussolini beszédeinek és a kultúrfilozófus Keyserling könyvének, illetőleg egy társadalmi tematikájú Zilahy-drámának a megtárgyalásával előzik.

A kritikai élet megújulása két irányban hatott. A Nyugat alapító nemzedékének újabb műveit élesen bíráló hang nem lelt otthonra a megújuló Nyugatban, talán azért is, mert a Pandora éles fogalmazású kísérleteit a Toll-beli még attraktívabb hatású kritika egészíti ki, Kosztolányi Ady-revízióját József Attila Babits ellen forduló „tárgyi, kritikai tanulmánya” folytatja.⁸ Ezek a korokban fájdalmat okozó, máról visszatekintve emblematisztikus jellegű írások nem inspirálták az elemző kritika Nyugat-beli megújulását. Ugyanakkor az újabb nemzedékeket számba vevő Nyugat-beli utóbb szerveződő kritikai élet éppen a Pandora törekvései kiteljesítéseként tűnhet fel. A Babits által megrendelt Németh László-féle nemzedéki szemlék, Halász Gábor és Szerb Antal elemző kritikai hangja, Szentkuthy esszétanulmányai a Magyar Csillag idején újabb fénykorát hozhatták a Nyugatnak.

Ami pedig a korszak politológiai áttekintését illeti, a Pandora alapítói a maguk háború előtti és háborús emlékeit hozták ekkori írásaikba, az első világháború előtti Európa bukásának folyamatát gondolják át. Szembesülnek a bolsevik és a fasiszta hatalmi berendezkedéssel, az egymást kopírozó vezérek és a pénz világának agresszív, metaforikusan „vadnyugati”-nak nevezett törekvéseivel, a korszak Wild West Európa-élményével,⁹ az erő és az erőszak határvonalainak talányával. A húszas évek modellje: Caesar a Rubiconnál. A modell leglátványosabb megvalósítása: a bolsevikok felstilizált 1917-es, Lenin irányította államcsínye és az Auróra ágyúlövésének legendája, illetőleg Musso-

⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Az írástudatlanok árulása: Különvélemény Ady Endréről*, Toll, 1929/13, 7–21.

⁷ JULIEN BENDA, *La Trahison des Clercs*, Párizs, Grasset, 1927. A könyv kapcsán lásd BABITS Mihály, *Az írástudók árulása*, Nyug, 21(1928), II, 355–376.

⁸ JÓZSEF Attila, *Az Istenek halnak, az Ember él*, Toll, 1930/2, 10–22; *ua.* = Uő, *Az Istenek halnak, az Ember él: Tárgyi kritikai tanulmány*, az író kiadása. József Attila hasonló hangnemű kritikája Kassákról pedig a következő évben: JÓZSEF Attila, *Kassák Lajos 35 verse*, Korunk, 1931/9, 668–670 (Szemle).

⁹ Lásd SZABÓ Lőrinc *Wild West Európa* című versét, amely feltehetően először nem hírlapi közlésben, hanem csak a költő *A sátán műremekei* (Bp., Pandora, 1926) című kötetében jelent meg. Uő *Összes versei*, s. a. r. KABDEBŐ Lóránt, LENGYEL TÓTH Krisztina, Bp., Osiris, 2003²; interneten: <http://www.irodalmiakademia.hu>, Szabó Lőrinc címszó alatt (a kiadás közli az első négy verseskötetnek a költő által véglegesített szövegein túl függelékben a kötetek eredeti szövegeit is, a továbbiakban ennek alapján tüntetem fel az eredeti és az átdolgozott szövegek lapszámait), I, 183; II, 564.

lini hatalomátvétele, a Marcia su Roma.¹⁰ A Pandora írónak személyes élményük volt a hazai kommün és ellenforradalom, a román megszállás és Horthy fehér lovas bevonulása, majd a trianoni békediktátum és az ezt követő nemzeti elszegényedés folyamata. Az ő reményeik nem a lövészárkokban semmisültek meg, hanem az általuk megélt konszolidációs események során az erőszak politikáját permanensen fenntartó forradalmak–ellenforradalmak ideológiáinak embert boldogító ígéretei a szemük láttára kérdőjeleződnek meg. Mindez a vezérek beszédmódjának cinizmusát leplezi le számukra. Szembeke-rülnek az erőszakba torkolló erő bármelyik formájának megjelenésével. Rádöbbennek, hogy semmilyen akkor felkínálkozó politikai rendszerváltás nem hozhat megoldást aktuálisan megjelenő problémáikra. Akár a Pandora mottója is lehetne a *Szélolték a páncélvonatot* című Szabó Lőrinc-vers eredeti változata:¹¹

Mint sortűz repült az ucca reggel, –
páncélvonat a szívünk! ugató
kürtök folyamai vittek! – S jaj,
már este van.
Meghaltak a hajnali istenek,
vér, élet, igazság! – A francia forradalom
csufosan megbukott; minden betörőt
bevittek a rendőrségre; a népjóléti miniszter
másnak ad lakást; az atyák
pájesze megbékült az új borbélylegényekkel,
és minden oly tündéri és oly csodás,
színházban rotyog a szórakozás,
örül a gazdag, örül a szegény,
egy rongy van, egy rongy van a szíve helyén,
cini-cini, telik a pénzből –:
kétségtelenül jólét fakad
a kapitalista termelésből!

¹⁰ Lásd SZABÓ Lőrinc, *Vezér*, Pesti Napló, 1928. szeptember 16., 35. Ezzel egybevág, amit a költő 1945-ben az ellene lefolytatott politikai jellegű – előbb írói, majd ennek megszakadása után újságírói – igazoltatási eljárás során mondott (Uő, *Vallomások: Naplók, beszélgetések, levelek*, a szöveggondozást végezte, a jegyzeteket, az életrajzot és az utószót írta HORÁNYI Károly, KABDEBŐ Lóránt, Bp., Osiris, 2008, 470–471; interneten: <http://www.irodalmiakademia.hu>, Szabó Lőrinc címszó alatt), majd a verseinek keletkezéstörténetéről diktált emlékezéseiben (Uő, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, a szöveggondozást végezte LENGYEL TÓTH Krisztina, jegyz. KISS Katalin, LENGYEL TÓTH Krisztina, Bp., Osiris, 2001, 108–109; interneten: <http://www.irodalmiakademia.hu>, Szabó Lőrinc címszó alatt).

¹¹ SZABÓ Lőrinc, *Szélolték a páncélvonatot*, utóbb *Klió* címmel átdolgozva = Uő *Összes versei...*, i. m. (2003), I, 149; II, 531. A vers hasonló értelmezésű bemutatását lásd KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Tükörszínháza agyadnak: Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*, Bp., Ráció, 2010, 19–21. A korszak háttér-dokumentumait lásd SZABÓ Lőrinc, *Vallomások...*, i. m., 7–73 (*Társuk leszek* című fejezete).

Mint sortűz repült ez az ucca reggel,
s jaj, este van!
Szétlőtték a páncélvonalat és már
csak a mozi reklám hirdeti istennek Apollót!

A Pandora éppen a vezérek készülő Európájával való szembesülés egyik döbbszerű pillanata is az időben, Szabó Lőrinc *Három pillanat az időben* című versének és az azt magába foglaló egész *A sátán műremekei* című 1926-os kötetének továbbírása.¹² Ezt tudatosítják a Pandora politológiai megnyilvánulásai, és ennek lesz folytatása majd a Nyugat folyóirat újabb fénykora a harmincas években.¹³

*

Rövid, de emlékezetes lét. Az irodalmi folyóiratok hagyományosan megformált értékrendjével, a napilapok üzletileg megvásárolt kritikáival szemben a húszas években tisztavirág-életű folyóiratok próbálkoztak csak önálló, az új generáció szemléletének megfelelő irodalmi értékelést alakítani. Nem a Pandora volt ezek között az egyetlen (vele egy időben ott volt többek között a Kékmadár vagy a Híd is, és a vele hasonló időt megért avantgárd zárótűz, a Dokumentum), de a Pandorában gyűlt össze legemlékezetesebben az a nemzedék, amelyik majd a harmincas években a Válasz és a Szép Szó két szomszédvárát létrehozva egy ideig életképes, társadalmilag is hatékony (bizonyos szempontból kártékony) irodalmi életet teremtett. A húszas évek rövid életű folyóiratai (a Pandora is csak fél évig, hat számig bírta, az ötödik már összevontan jelenhetett meg¹⁴) megmaradtak irodalmi belügynek. Kívülről nézve az irodalommal foglalkozó emberek egy csoportja összefogott, hogy az irodalomról másképpen beszéljen, mint máshol teszik. Semmilyen társadalmi csoport vagy politikai irány nem hangosította fel e szavakat. Csak a harmincas évekre sikerült levonni e kudarcok tanulságait, „függetlenség”-igényüket

¹² SZABÓ Lőrinc *Három pillanat az időben* című verse egyben feltehetően először csak a költő *A sátán műremekei* című kötetében jelent meg; az *Összes verseiben (Három törvény, I–III. címmel): i. m.* (2003), I, 195–198; II, 577–580.

¹³ Lásd *Vallomások a Nyugatról*, s. a. r. RÓNAY László, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda, 1971.

¹⁴ 1927. február 27-én jelenik meg a Pandora című, hat (az utolsó, 5–6. már összevontan készülő) számot megért havi folyóirat első száma, amelynek Szabó Lőrinc a szerkesztője („szerkesztőség és kiadóhivatal Budapest, VII. Rózsa ucca 25.”, ott található a lapot előállító Bíró Miklós Nyomdai Műintézet és a folyóirat adminisztrációjával megbízott Időszaki Könyvek és Lapok Terjesztése nevű cég, amint az Farkas Judit kutatásai alapján a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában – továbbiakban MTAKK – található anyagból kiderül, az irodalmi szerkesztői munka a Spolarich és a Baross kávéházban, illetőleg Szabó Lőrinc személyes postáján keresztül bonyolódik). Az indulás alkalmából Szabó Lőrinc interjút ad Az Estben. Március 26-án költői esten mutatkoznak be a Lipótvárosi Demokrata Körben, melyen közreműködött többek között Ascher Oszkár (1887–1965), Péchy Blanka (1894–1988) előadóművészek és Pakots József (1877–1933) politikus, ekkor a Petőfi Társaság titkára, 1932-től váratlan haláláig az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) főtítkára, maga is író. Az utolsó megjelent szám utolsó mondata: „A Pandora következő (augusztus–szeptemberi) kettős száma szeptember elején jelenik meg”. Nem jelent meg.

akkor már nem kapcsolták össze elzárkózással, sokkal bátrabban kapcsolódtak konkrét társadalmi kérdésekhez. Igaz, annak az évtizednek már más lesz a társadalmi mozgása is – a húszas évek közepén, a világháborús, majd forradalmi–ellenforradalmi és az azt követő dermesztő békerendszerből következően még túl erős volt az egész társadalmat leblokkoló sokk, az irodalmat inkább belügynek tekintették az írók, sőt az olvasók is.

Az új lap, a Pandora főszerkesztője, Szabó Lőrinc már régóta tudatosan készült egy ilyen vállalkozásra. És generációs társai is együtt vannak, nemegyszer keresik az új lap alapításának a lehetőségét. Egy ilyen elvetélt kísérletről megemlékezik egyik társuk, Fodor József is,¹⁵ az együttes lényegében azonos a Pandora törzsgárdájával. „...1927-ben a New Yorkból¹⁶ a József körüti Spolarich kávéházba¹⁷ való átvándorlásunk idején, néhányan elhatároztuk, hogy lapot alapítunk. Ültünk a szép és csöndes, nagy kávéházban, Gelléri Andor Endre, Kodolányi János, Pap Károly, Szegi Pál, Barabás Pál film- és színműíró, Nemes Dezső novelláíró, Körös Andor, a *Forgószél* írója, Kemény László festő, olykor Szabó Lőrinc (aki Mikes pénzével a hamar megdicsőült Pandorát csinálta volt), Erdélyi József, aki jellegzetes kis táskájával a kezében akkoriban sűrűn nagy szerelme lakhelye, Pápa és Budapest között bolyongott, és még egy-két ember, és szőttük a lehetőségeket. Kodolányi a *Sötétség* című, Nyugatban megjelent nagy írás, valamint a *Börtön, Szép Szuska, Kántor József megdicsőülése* szerzője, antifasiszta cikksorozatok forgatott ekkoriban az agyában (ezeket publikálta is aztán); én meg a *Mab királynő*, Shelley eme szélsőséges-anarchista, nagy költeményének fordítására készültem; no de mit részletezzük, megvoltak valamennyiünknek a tervei, csak »lap kell, egy lap kell, hiába!« szoktuk mondani, a rossz jelent sarkából kifordítandó, harcos-megváltói elképzeléseinkben. A címben már hetekkel előtte megállapodtunk; azt hiszem, Kodolányi ötlete volt, hogy »Előszó« legyen.”¹⁸ Bárha az időpont-megjelölés bizonytalan, e kép valójában summázása az írók az évtized egésze alatt állandóan meglévő önálló lap iránti vágyának.¹⁹

Ahogy szervezhetővé vált az indítás, nagy lelkesedéssel készítik elő a munkatársak a megjelenést. Szabó Lőrincet a szerkesztői tisztre apósa, Dr. Mikes Lajos támogatásán kívül a napilapbeli stílusszerkesztői-nyomdai jártassága, szervezői tehetsége és a személyi ellentéteket ekkor még ügyesen békítő modora tette alkalmassá. Azonkívül épp ez időben állás nélkül lévén, a szerkesztés időproblémáit is megoldhatta.²⁰

¹⁵ Fodor József (1898–1973) költő, publicista, Mikes Lajosnak (1872–1930), Az Est-lapok kulturális rovata vezetőjének, Szabó Lőrinc apósának felfedezettje, majd titkára.

¹⁶ Ma is létező irodalomtörténeti híró kávéház az Erzsébet körút és a Dohány utca sarkán.

¹⁷ A Spolarich kávéház a Kissalétrom utca és a József körút sarkán volt, a Röck Szilárd utca felé eső oldalon. SZABÓ Lőrinc a *Fény, fény, fény* kötetnek (Bp., Kultura R.-T., 1926 [a kötetről 1925 végén már kritikák jelennek meg!]) a család tulajdonában lévő házi példányán autográf ceruzairással több vers keletkezési helyeként jelöli meg. Lásd interneten: <http://www.szabolorinc.hu>, a kötet úgynevezett házi példányának oldalai.

¹⁸ FODOR, *Emlékek...*, i. m., 1963/5, 653; ua. = UÓ, *Felkavart világ...*, i. m., 153.

¹⁹ Hiszen már az 1925-ben megjelent *Fény, fény, fény* kötet említett úgynevezett házi példányában sok versnél Szabó Lőrinc a Spolarichot írta keletkezési helyül, az idézett passzus más részén említett Kodolányi-féle Mussolini-cikk a Pandora-időkre, Gelléri szerepeltetése pedig már a Pandora utáni korra enged következtetni.

²⁰ 1926. július 1-től leépítések során végkielégítéssel elbocsájtják Az Est szerkesztőségéből.

Szabó Lőrincnek a Pandora szerkesztése – a cselekvést, szervezést tekintve – élete legaktívabb korszaka. Az előkészületek is nagyban lekötik idejét. Az előfizetők és kéziratok gyűjtése folyik már az előző, 1926. év végén. E munka érzékeltetésére elég prózaíró kortársukhoz, Molnár Ákoshoz²¹ írt levelének idézése. Az egyik inkább üzleti jellegű, az előfizetésekre vonatkozik: „Kedves Ákos, magának is – maguknak – küldök egy előfizetési ívet: töltesse meg címmel és pénzzel lehetőleg az egészet. Fölösleges, hogy magát kelljen kapacitálni, ugye? Úgyis megteszi, amit tud. Dec. 10–12 körül számoljon majd el. Mihelyt egy kicsit föllélegzem, jelentkezni fogok, és elbeszélgetünk”.²² A másik levél már az írónak szól, munkatársi megbeszélésre hív, a kor szerkesztői divatja szerint egy kávéházba: „Kedves Barátom, újesztendőől kezdve minden kedden találkozni fogunk a Baross kávéházban,²³ délután 5 és 7 óra között. Téged is értesítelek az összejövetel megkezdődéséről, kérlek, jöjj el, hozd magaddal Pandora-ívetet, és kész, szabad kézírataidat. Viszontlátásra január 4-én.”²⁴

Majd pedig megindul az egyes lapszámok elkészítésének konkrét munkája. Hosszú levelek (szép példája ennek Szabó Lőrincnek a Várkonyi Nándorral²⁵ és Kardos Lászlóval²⁶ folytatott és megmaradt levelezése²⁷), tanácskozások, viták kísérik az új generációt, Mikes „fiait” egyesítő lap terveinek és vergődésének idejét. Kardos László valamint Illés Endre²⁸ és Komlós Aladár²⁹ személyes beszélgetések során beszélte el nekem a lap körü-

²¹ Molnár Ákos prózaíró (1895–1945. február 7.), hegedűművésznak készült, a világháborúban fél karját vesztette. Novelláskötetére a Nyugatban a Pandora szervezése idején Komlós Aladár hívja fel a figyelmet (az 1926. június 16-án megjelenő 12. számban).

²² Szabó Lőrinc 1926. november 26-án Molnár Ákosnak írt leveléből, MTAKK, Ms 484/23.

²³ Baross kávéház: „a József utca és a Nagykörút sarkán” – írja SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság...*, i. m., 297. A Baross kávéház világéletében a József körút 45-ben volt, a mai Krúdy utca sarkán, csak hogy akkor még a mai Reviczky, Krúdy és József utcákat együtt, teljes hosszukban József utcának hívták, ma pedig csak a külső-józsefvárosi szakaszának maradt meg a régi neve, a körút páros oldalától a Nagyfuvaros útig (Saly Noémi szíves közlése).

²⁴ Szabó Lőrinc 1926. december 27-én Molnár Ákosnak írt leveléből, MTAKK, Ms 484/24.

²⁵ Várkonyi Nándor (1896–1975) író, irodalomtörténész. Szabó Lőrinc a Pécsen élő szerzővel a Pandora szerkesztése idején ismerkedik meg.

²⁶ Kardos László (1898–1987) műfordító és irodalomtörténész, a második világháború után egyetemi tanár. Szabó Lőrinc legbensőbb debreceni baráti köréhez tartozott, ő szerkesztette a költő debreceni kiadású első válogatott verseskötetét (SZABÓ Lőrinc *Válogatott versei*, Debrecen, Nagy Károly és Társai, 1934 [Uj Irók, 8 – sic!]).

²⁷ VÁRKONYI Nándor *Szabó Lőrinc levelei* címmel a Jelenkor 1959/2–3. számaiban adta közre; *ua.* = Uő, *Egy irodalmi korszak számvetése: Összegyűjtött tanulmányok*, vál., szerk. HAFNER Zoltán, II, Bp., Széphalom Könyvműhely, [2008], 377–400; KARDOS László, *Közel és távol*, Bp., Magvető, 1966, 485–582 (*Függelék: Szabó Lőrinc hatvan levele*).

²⁸ Illés Endre (1902–1986) próza- és színműíró, kritikus, esszéista, a Pandora idején fedezte fel Mikes Lajos íróként a fiatal orvost; a Révai, majd a háború után a Szépirodalmi kiadók irodalmi vezetője, utóbb igazgatója; Szabó Lőrinc fordítói munkásságának, majd utóéletének egyik legfontosabb biztosítója.

²⁹ Komlós Aladár (1892–1980) költőnek és kritikusnak indult, regényíró, majd irodalomtörténész. A Felvidékről Magyarországra áttelepülve a húszas évek közepén (a Pandora szerkesztése idején is) Szabó Lőrinc belső baráti és társasági köréhez tartozott.

li szervezési munkát.³⁰ Szabó Lőrinc számára nem jelentenek pihenést ezek a napok. Csak a rendszeres robot elmaradását. A kapkodás, mindent csinálás zaklatott egyéniségének velejárója. De ebben a szabad – hogy úgy mondjam: egészséges – nyüzsgésben érzi otthon magát. Íme, egyetlen napja: „ma pedig a városházán voltam, Kodolányinak egy kalappörében bíróság elé kísértem a feleségemet tanúskodni, ebédután a klinikára mentem egy rokon asszonyt meglátogatni, végül ki a Nyugatihoz, hogy vonatra ültessem a feleségemet és kislányomat, akik pár napot nyaralni fognak a szomszédságban, közben vendégfogadás, kéziratügyek és ügyfelek, Kodolányi nálunk ebédelt, s tárgyalgattunk egy Mussolini-cikket, vasút után telefonok, hazajövés, vacsora, felszereltem egy rádiót. 9 utánra vendégeket várok... így vész el egy nap... nyereség csak annyi belőle, hogy vendégérkezésig befejezem ezt a levelet.”³¹ És az ilyen napok mellett még három külföldi utazásra is futja idejéből, 1926 karácsonya előtt a Tátrába látogat, majd 1927 tavaszán Ausztriában, nyáron pedig Erdélyben jár.³² Sőt ezalatt költözik családjával az Üllői úti albérletből az első önálló lakásukba.³³

A költő mint szerkesztő pedig így festett munka közben: „Lőrinc megtörölte a szemüvegét, szokott kézlendületével hátracsapta mindig a homlokába lelógó haját, aztán olvasni kezdett, szerkesztői megszokottságból itt-ott önkéntelenül belejavítva egy ékezetet. Ifjúnk közben ide-oda topogott, férfiasan uralkodni igyekezőn izgalmán, miközben olyan képeket vágott, mint az apja nehéz keresményén tanult és sokszor erre emlékeztetől figyelmeztetett fiú a vizsga izgalmai között. Lőrinc végre befejezte az olvasást, az utolsó mondat végére még odabökött egy pontot, aztán Gellérihez fordulva, minden elhamarkodott kijelentéstől tartózkodó módján és kissé tanárosan, de ifjú öregmesteresen is, nagy meglepődést kifejező hangon azt mondta: Maga egy igazi örült! Egy új Rim-

³⁰ Kardos László jelenlétemben válogatta ki levelezése darabjai közül a Szabó Lőrinc-től kapott leveleket, szóban is kommentálta, majd utóbb az idézett *Közel és távol* című tanulmánykötetében adta közre. Illés Endre kérésére részletesen elbeszélgetett velem a Pandora-korszakról, utóbb pedig ő vállalta a *Szabó Lőrinc lázadó évtizede* (Bp., Szépirodalmi, 1970; az interneten: <http://mek.oszk.hu/05200/05231>) című monográfiám (benne a Pandoráról szóló első írással), majd folytatása két kötetének kiadását. Komlós Aladár személyes emlékeit is megosztotta velem beszélgetései során, irodalomtörténészként lásd Uő, *A „második nemzedék” útja*, It, 1969, 562–583; ua. = Uő, *Vereckétől Dévényig*, Bp., Szépirodalmi, 1972, 300–322.

³¹ Szabó Lőrinc Várkonyi Nándorhoz írott 1927. május 18-i leveléből (már 19-én írva), Jelenkor, 1959/2, 99; ua. = VÁRKONYI, *Egy irodalmi korszak számvetése...*, i. m., 380–381.

³² 1926. december 10. és 23. között a Tátrában tartózkodik, a Babits házaspár, valamint Tóth Árpád és felesége társaságában. 1927. május elején sógornőjével, Mikes Margit költőnővel Ausztriában utazgatnak, az ott – politikai cenzúra által nem tiltott – új szovjet filmeket nézik meg, és Babits *Halálfiái* című regényét olvassa, mint erről már idézett *Séta idegenben* című esszéjében éppen a Pandorában beszámol. A Pandora már várható bukása idején pedig, július 17. és augusztus 2. között Erdélyben utazgat, erről riportsorozatot küld régi munkahelyének, Az Est-lapoknak (lásd *Utazás Erdélyben: Cikkek, versek és levelek*, s. a. r., utószó KABDEBŐ Lóránt, Salgótarján, Mikszáth, 1992).

³³ Július első felétől kezdenek költözködni az emeletráépítés során lassan készülő, az ablakból az Üllői útra kilátó új lakásba: Gólya utca 50. II. 34. (most Bókay utca 56.). Lásd SZABÓ Lőrinc lelkenedező versét: *Vízvezeték és villanykapcsoló*, Pesti Napló, 1927. október 2., 15; kötetben, *Új lakásban* címmel: *Összes versei...*, i. m. (2003), I, 233–234. Lásd még a jelen tanulmányban közölt, 1927. augusztus 15-i dátumú Kodolányi-levél utalását a költözködése.

baud! – tette még aztán hozzá. – Közlöm a Pandorában”.³⁴ Alaposság, megfontoltság és kapkodás keveréke ez a szerkesztői munka. Levelezésében részletes, pontos, de leveleit csak az utolsó percben préseli ki magából: „Erre a levélre már több mint két hete készülsz, de az élés és a szerkesztés úgy lefoglal, hogy mindig csak akkor jutok el egy-egy levél megírásához, amikor már égetően sürgős”.³⁵ Vagy egy másik, még izgatottabb pillanat, mely a maga fárasztó kavargásában is sugározza a meglegedettséget. Láthatóan élvezi ezt az életformát: „Kedves Uram és Barátom! most készültem el a Pandora tördelésével (az utolsó éjszaka, vagyis ma, reggel hat óráig kellett dolgoznom), s most sorra veszem mulasztásaimat. Az első Önnel szemben fennálló levélbeli tartozásom, bár szénakazal-fejemben olyasmi is rémlik, hogy talán feleltem már április 1-i írására. Teljesen bizonytalan vagyok a dologban. Ne haragudjon késésemért. Mon dieu, – vélem hallani a hangját – annyi baj legyen! S csakugyan jól esnék, ha fölmentene. S ne haragudjon, ha elfelejtettem, hogy esetleg már írtam!”³⁶ Kedves bohémság, elegancia, ficáncoló jókedv – ritkán szakadnak ki belőle ilyen hangok, versben is csak ezzel egy időben, tavaszt csodáló, önfeledt pillanataiban (*Tavaszi és roham a Nap ellen, A tavasz társult hatalmai*³⁷). Máskor meg „agyonstrapált híve és barátja”-ként üdvözli Várkonyit.³⁸ De ez az – egyébként nála oly kegyetlenül, ridegen hangzó – állapotjelzés most még talán nem csak panaszt hordoz, hanem dicsekvésként is hathat. Ilyen önfeledten elengedett hangulattal nem élvezte máskor ennyire a kirándulás, utazás pillanatait. Boldog elragadottságát észéjébe építi a Pandora egyik legmeghatározóbb írásában: „Az út a nagy parkon át kanyargott kifelé Bad Gleichenbergből; zsebemben jókedvű pénz; édes, tömött zsongások állítottak meg a forró délutánban: mennyi méh! Mint élő, zöld, óriás méhkas zúgott fölöttünk egy-egy virágba borult vadgesztenyefa! S az első keresztvölgyben szétnézve, látjuk a hegyoldalakat: villogó felhődarabokként tolonganak rajtuk a fehér kertek, almafák, szinte megfűlt köztük a sok apró major: egy dionizoszi verseskönyv pezsgő-tajtékozó-összefolyó virágtengere ez! És fönt: sötét fenyves: oda megyünk, a Gasthaus Taferl-hez, a hegytetőre. [...] Az Ungarische Krone mellett fölfelé indultunk, jó ideig, fárasztó kapaszkodón. A hegy lassan emelt bennünket, a fönti erdő incselkedő játékba fogott s egyre sűrűbben küldözte felénk előőrseit, már jött a fenyves is, világosbarna függőlege-

³⁴ FODOR, *Emlékek...*, i. m., 1963/1, 13; ua. = Uő, *Felkavart világ...*, i. m., 69–70.

³⁵ Szabó Lőrinc Várkonyi Nándorhoz írott 1927. március 29-i leveléből, Jelenkor, 1959/2, 97; ua. = VÁRKONYI, *Egy irodalmi korszak számvetése...*, i. m., 379.

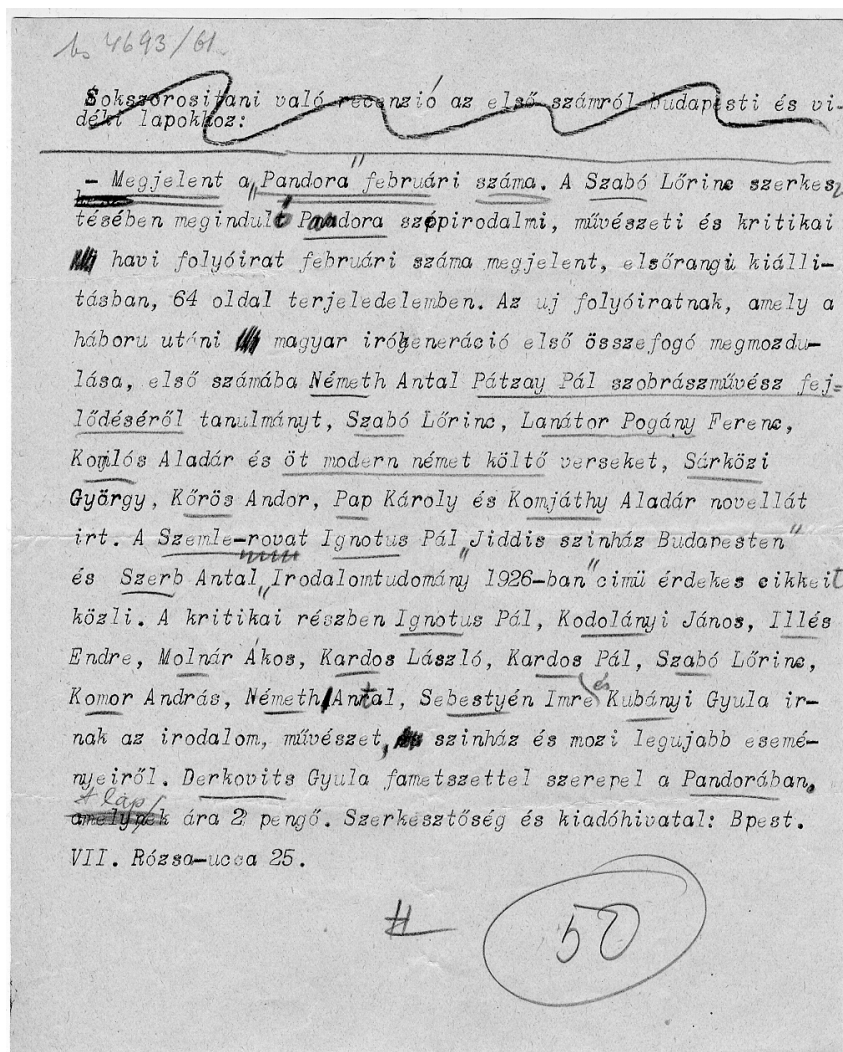
³⁶ Szabó Lőrinc Várkonyi Nándorhoz írott 1927. május 18-i leveléből, Jelenkor, 1959/2, 98; ua. = VÁRKONYI, *Egy irodalmi korszak számvetése...*, i. m., 380.

³⁷ SZABÓ Lőrinc, *Tavaszi és roham a nap ellen*, Pesti Napló, 1927. március 13., 7; ua. = Uő *Összes versei...*, i. m. (2003), II, 617–618; SZABÓ Lőrinc, *A tavasz társult hatalmai*, Magyarország, 1927. március 27., 21; átdolgozva, *Feltámadás* címmel: Pesti Napló, 1938. április 3., 10; ua. = Uő *Összes versei...*, i. m. (2003), I, 442–444.

³⁸ Szabó Lőrinc Várkonyi Nándorhoz írott 1927. június 1-jei leveléből, Jelenkor, 1959/2, 102; ua. = VÁRKONYI, *Egy irodalmi korszak számvetése...*, i. m., 384.

seivel, s lábunk alatt évtizedek alatt hullott tülevelek ropogó, síkos padlózata. Gyantás, súlyos, gyógyító szagok forranak a benyíló napban.”³⁹

A hagyatékban megtalálhatjuk Szabó Lőrinc saját kezűleg javított, a gépiratot sajtó alá készített ismertető szövegeit,⁴⁰ az egyes lapszámoknak a szinopszisát:

³⁹ SZABÓ Lőrinc, *Séta idegenben...*, i. m., 233, 237. (A 233. lapon a tanulmány 8. sora a nyomdában fel lett cserélve a 231. lap alulról 12. sorával!)

⁴⁰ MTA KK, Ms 4693/61, Ms 4693/63, Ms 4693/64, Ms 4693/68, Ms 4693/70.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2011. CXV. évfolyam 5. szám

sz. 4693/83

P A N D O R A
szerkesztőség
BUDAPEST
VII. Rózsa u. 25

Budapest, 1927. március 24.

Kérjük az igen tisztelt Szerkesztőséget, hogy a
PANDORA új számának tartalmáról - amelyről alantí rosznizá csak össze-
fogólagosan tájékozottak - lehetőleg részletesen megemlíkezni sziveskedjék.
/Kérjük a vidéki szerkesztőségeket, hogy lapjuk hírlanket közlő számától
támpóllányt sziveskedjenek küldeni kiadóhivatalunkba/

Teljes tisztelettel

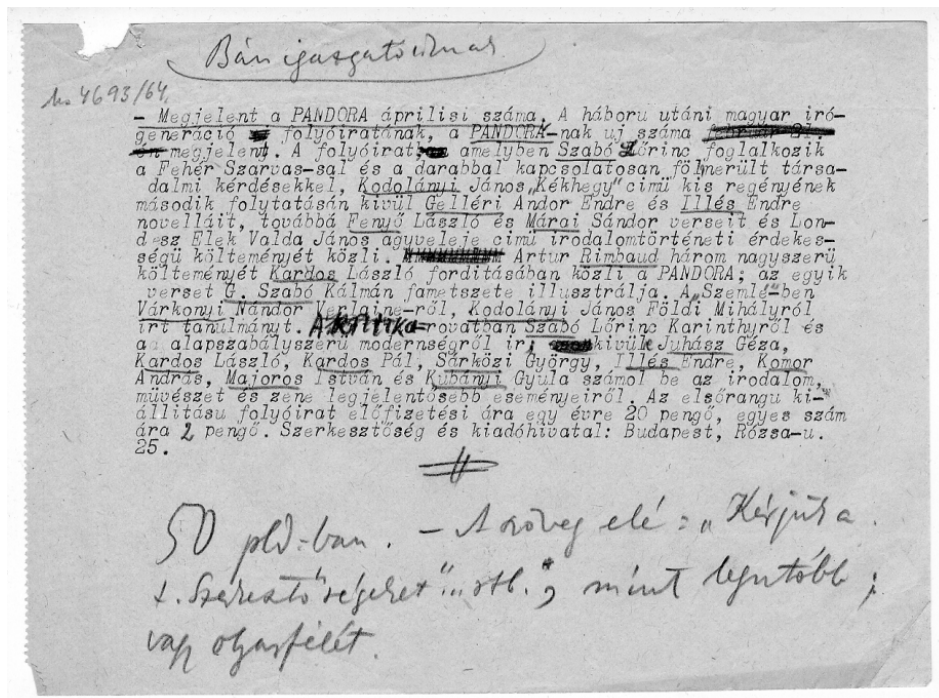
a P A N D O R A
szerkesztősége

Megjelent a PANDORA márciusi száma.

A PANDORA-nak, a háberu utáni magyar irógeneráció
elő reprezentáns folyóiratának második száma március 22.-án megjelent.
A folyóirat KODOLÁNYI János "Kákhogy" című, most meginduló regénye mel-
lett MOLNÁR Ákos novelláját, SÁRKÓZI György, BALINT György és SZABÓ Ló-
rinc új verseit, PÁRKASHÁZI Miklós fennsötétét, továbbá JEMNITZ Sándor
és HEVESI András tanulmányait közli Beethoven európai missziójáról, il-
letőleg Jászai Mari évvallomásairól. A rendkívül gazdag kritikai részt
19 cikkben IGNÓTUS Pál, TÖRÖK Sophie, SZABÓ Lőrinc, ILLÉS Endre, KARDOS
PÁL, KARDOS László, MARCONRAY Tibor, JUHÁSZ Vilmos, DÁN György, Francis
Jachet, KÁLDOR György, MAJOROS István, KOMOR András, SÁRKÓZI György,
KUBÁNYI Gyula és H. POGÁNY Béla számolnak be a magyar és európai próza -
és vers-irodelem, a színház, mozi és a zene legújabb oszmányeiről. Az oi-
szóranga kiállításban megjelent folyóiratnak, melynek címlapját KOMA LA-
jos tervezte, ára 2 pengő. Előfizetés egész évre 20, félévre 10, negyed-
évre 5 pengő. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VII. Rózsa u. 25.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2011. CXV. évfolyam 5. szám

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2011. CXV. évfolyam 5. szám

k. 4693/68.

Kommunikésszöveg a lapoknak, a szokásos kéréssel:

- Megjelent a PANDORA májusi száma. A PANDORA szépirodalmi és kritikai folyóirat negyedik száma május 20.-án megjelent. A folyóirat Komor András szürrealista regényrészletét, Fodor József, Erdélyi József és Nagy András költeményeit, Kodolányi János Kékhegy című kis regényének új folytatását, Flay Dora regényét, Kőrös Andor és Lanátor Pogány Ferenc novelláját, továbbá Iwan Goll és Valéry Larbaud négy versét közli György Oszkár fordításában. A szemle-rovatban Szabó Lőrinc írt kimerítő méltatást Fodor József verseskönyvéről és Babits Mihály új regényéről, a Halálfiat-ról. A kritikai részben Justus Pál, Szerb Antal, Fenyő László, Kardos László, Majoros István, Illés Endre, Komor András és Sárközi György számolnak be irodalmi, képzőművészeti és zenei életünk eseményeiről. Az elsőrangú kiállításban megjelent folyóirat ára 2 pengő, féléves előfizetés 5 pengő. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VII., Rózsa uca 25.

Kérem azonnal átadni Bárn
igazgató úrnak

No 4693/70.

(Nyitáshozmunkák és hírek)

- A PANDORA június-juliusi száma megjelent. A PANDORA 5.-6. száma rendkívül gazdag tartalommal július 14.-én megjelent. A százoldalas kettős szám Gelléri Andor Endre három novelláját, Kodolányi János „Kékhegy” című regényének befejezését, Molnár Ákos és Szerb Antal elbeszéléseit, Sárközi György, Gulyás Pál, Simon Andor, Forst Károly Frigyes, Bálint György, Mikes Margit és Sági Márta költeményeit közli, továbbá a *Pervigilium Veneris*-t s *Pentadius* és *Prudentius* egy-egy költeményét Rónai Pál fordításában. Szabó Lőrinc Coleridge-, George- és R. Browning-verseket fordított, Sebestyén Imre Mussolini beszédeiről és Szei Pál Kodolányi Jánosról írt tanulmányt a folyóirathoz. A kritikai rovat 19 cikkben foglalkozik a magyar irodalmi élet eseményeivel s részletesen beszámol a jugoszláviai magyar irodalmi viszonyokról. A PANDORA kettős számának ára 3 pengő. Negyedébi előfizetés 5 pengő. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IVV. Ráza-utca 25.

#

A fentebb említett 50 példányban
rövidített és a lapok ~~re~~ recenzio-
pályáinak mellékelni. A 3 Est = lapnak
en adom át a példányokat. Amennyiben a kért a
készen van az 20 példány

Mindez mégsem tart sokáig. Rövid félévi anyagi vergődés után a Pandora megszűnik. Végzete nem meglepő: a kor többi irodalmi lapalapításai sem éltek túl időtartamban.

A Pandora bukását személyileg és költőileg Szabó Lőrinc sinylette meg a legjobban. Eddigi költői útjának általa meg nem felelőnek érzett visszhangja után személyes tevő-

kenysége is értelmetlennek bizonyult. A közösség felé fordulásának szociológiai telítettségű költői útja után szerkesztői útja is kudarcot vallott. A munkatársi visszaemlékezés rövid és lesújtóan tömör. „A Pandora ezután csöndesen kimúlt, egy csomó adósságot örökítve szerkesztőjére”,⁴¹ vagy költőiben: „...rövid bukdácsolás, kerengés után, ezt is benyelte az idő hulláma”.⁴²

És így érthető, hogy már májusban, a lázas napi tevékenységek idején megszólaltatta a teljes csalódás, az izgatott kétségbeesés hangját is: „Nem tudok én semmit, nem érdekel az egész irodalom... csak úgy beleestem ebbe az írásba... mérnök akartam lenni meg pap, és tanár: vicces ugye? S most az a baj, hogy nincs állásom, nincs pénzem, nincs nyugalmam, csak rengeteg terhem és adósságom és idegességem.”⁴³

A szemtanú emlékezése túlzottan egyszerűnek látja a lap alapítását majd bukását: „A Pandorát Mikes segítségével, azaz hogy pénzével alapította Szabó Lőrinc; akkoriban ugyanis egy ideig Lőrinc nem tartozott az Est-lapok kötelékébe. A Pandora, mely célkitűzésében az ifjú irodalom összefogása volt, Lőrinc egzisztenciájának biztosítása jegyében is született. Szabó Lőrinc aztán, szerencsére visszakerült a szerkesztőségbe, hogy tovább javítsa és címekkel lássa el a kéziratokat, mert a Pandora, mint gondolható, a legnívósabb igényekkel szerkesztődve, nem sokáig bírta a ráfizetéseket.”⁴⁴ A ráfizetések – Mikes Lajos minden segítsége dacára – Szabó Lőrinc családi költségvetését terhelték sokáig,⁴⁵ aki majd csak október 15-től 1928 őszéig lesz a Pesti Napló, majd ezt követően a Magyarország munkatársa. A lap vegetálása idején keletkezik kétségbeesett naplójegyzete, amely szinte szellemi (és talán valóságos) végrendeleként is olvasható. Persze mindebből kívülről talán csak annyi látszik, amit Fodor József az anekdotában leír, de a visszája így jelenik meg Szabó Lőrinc belső számvetésében 1927. július 9-én:⁴⁶ „Olyan hihetetlenül el vagyok keseredve, s annyira nem tudok segíteni magamon, hogy hazajöttem a kávéházból, s leültem az írógép elé beszélgetni egy kicsit. Talán ez segít. De miért segítene? Én teljesen tönkrementem. Már nem is restellem megvallani. Nem érdekel semmi, ami érdekelne, azt meg soha el nem érem. Nem bírom kívánni. Pedig mohóság sincs bennem – inkább csak azért nem bírok bízni és várni, mert már minden reményem föloldódott valami mocskos és szőgyenteljes tehetetlenségben. Én nem való vagyok semmire, nem kellek senkinek, magam ellen való erőszak minden nap, amit leélek. [...] Mi segítene rajtam? Átmenetileg pénz, véglegesen valami biztonság érzése. Kis léleg-

⁴¹ VÁRKONYI, *Szabó Lőrinc levelei...*, i. m., 1959/3, 66; ua. = Uő, *Egy irodalmi korszak számvetése...*, i. m., 385.

⁴² FODOR, *Emlékek...*, i. m., 1963/1, 12–13; ua. = Uő, *Felkavart világ...*, i. m., 68.

⁴³ Szabó Lőrinc Várkonyi Nándorhoz írott 1927. május 18-i leveléből, Jelenkor, 1959/2, 100; ua. = VÁRKONYI, *Egy irodalmi korszak számvetése...*, i. m., 383–384.

⁴⁴ FODOR, *Emlékek...*, i. m., 1963/1, 12–13; ua. = Uő, *Felkavart világ...*, i. m., 68.

⁴⁵ Panaszkolja is ekkor írt leveleiben, lásd SZABÓ Lőrinc, *Napló, levelek, cikkek*, szerk., s. a. r. KABDEBŐ Lőránt, Bp., Szépirodalmi, 1974 (Műhely); *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944)*, szerk., s. a. r. KABDEBŐ Lőránt, Bp., Magvető, 1989; interneten: <http://www.irodalmiakademia.hu>, Szabó Lőrinc címszó alatt. Mindez nyomon követhető az MTAKK Szabó Lőrinc-hagyatékának már emlegetett Pandora-anyagában.

⁴⁶ SZABÓ Lőrinc, *[Olyan hihetetlenül el vagyok keseredve...]* = Uő, *Vallomások...*, i. m., 97–102.

zetvétel is jó, de talán még jobb lett volna, ha nem segített volna rajtam barátság és előleg. A segítség úgyis semmi volt a szükséghez képest. Viszont már körülbelül nem élnék. Ez hiányzik a meghaláshoz, ez a kis lökés, amire nekem nincs erőm, de van minden elsejének: háromnapig eredménytelen pénz utáni nyargalás. Vagy még annyi se kellene hozzá. Egyszer már töltöttem egy estét eredménytelen kölcsönkereséssel: azt hiszem, ártott az idegeimnek egyeztetendőnyit.”

A társasági élet, a szerkesztői tervezgetések visszája pedig így néz ki: „Tulajdonképpen nagyon mulatságosnak találhatnám, hogy hányféle emberrel hányféle ügyben beszélek én nap nap után, milyen helyekre járok, milyen idegen problémákkal törődöm, amikor mindehhez semmi közöm nincs. Semmi közöm! Úgy látszik talán, mintha érdekelne ez is meg az is, pedig érdekli a fenét! Részt veszek tervezgetésekben, cselekedetekben, diszponálok hónapokra előre, s végzek haszontalanságokat mindennap: s közben bennem lakik valósággal a halál. Titokban remélem ugyan, hogy kifüstölöm még magamból, de nem zárkozhatom el a tény tudomásulvétele elől: nekem senki és semmi nem fontos igazán, hazugság minden részvételem mindenben, és szinte nevetni szeretnék néha az emberek szemébe, hogy ti szerencsétlenek, ti nem is tudjátok, mennyire becsaplak beneteket! Nem is tudjátok, nem is sejtitek, hogy én már a túlvilágon vagyok, csak játszom az élőt és érdeklődő barátot! – Máskor meg végtelenül rosszul esik, hogy mindezt egyik sem veszi észre. S akár így van, akár amúgy, minden körülmények között nagyon megvisel ez a szörnyű játék. De hogy is várhatnék megértést valakitől?! Mit tudhatom én, nem játszik-e más is, és milyen mértékben, éppoly keservesen a halállal, mint én? Hátha a többieknel is mesterségesen kierőszakolt gesztus az élet? És miért megértést várjak? Mit ér a megértés? Én például teljesen megértem és jogosultnak találom unott kétségbeesésemet, mégsem érek vele semmit. Ha más megért vagy nem ért meg, egyre megy: marad minden a régiben.”

Versben ugyanezt utóbb így fogalmazza:⁴⁷

Ki érti meg kínomat, ha nem én?
Ki tartsa számon szenvedésemet?
Ki tudja, ki vagyok, és mind ki látja,
ki látja együtt mindazt, amiért
töprengek s ezt vagy azt teszem? Mit ért,
hogy barátom, hosszú évek barátja,
egy szobában és egy isten alatt
együtt dolgozott velem napra-nap:
nyomorúságom úgy lelkére vette,
mint én az övét, mégis elfeledte
és egy hét múlva hallva ugyanazt,
már újnak hitte a régi panaszt.

⁴⁷ SZABÓ Lőrinc, *Én és ti, többiek*, Pesti Napló, 1928. július 29., 43; *ua.* = *Uő Összes versei...*, i. m. (2003), I, 438.

Amikor Szabó Lőrinc feladni látszott a lap fenntartását, barátja, Kodolányi még egy szinte irreális vállalkozásra biztatná önmagát: át akarja venni a lapot.⁴⁸

Kedves Lőrinc!

A múltkor, amikor a Estnél találkoztunk, nagyon fanyar és fáradt voltál és így nem akartam olyan kérdéseket feltenni, amelyek esetleg kellemetlenül érintettek volna. Azóta nem találkoztunk, mert a hurcolkodás idején elkerültelek s addig, amíg tökéletesen rendbe nem jöttök, nem is akarok beható beszélgetéssel ott ülni a nyakatokon.

De némelyektől, Tőlünk egészen távol állóktól hallom, hogy a Pandora beszüntetése komolyan foglalkoztat s mert ez a dolog nagyon megdöbbent, mégis legalább írásban el akarok mondani egyet-mást.

Ha a lap most megszűnik, ezzel hosszú időre kompromittálódik a mi mozgalmunk és egész munkánk komolysága. Az új irodalomba vetett nagyon csekély is is [sic!] meginog és saját jövőnk alatt vágjuk el a fát. Nem élünk olyan időket, amikor többször is lehet kísérletezni, annak a veszélye nélkül, hogy teljesen lejáratjuk magunkat. Ezenkívül a Pandora nemcsak orgánum volt, hanem fegyver is a kezünkben s megadta a módot arra, hogy az orrára verjünk azoknak, akik minket le akarnak gázolni. Elvi kérdésekről nem is beszélek.

Ha tehát Neked az az érzésed, hogy nincs többé erőd a megkezdett munkát folytatni, én azt mondom, hogy folytatom én, add át nekem a lapot és én Veled egyetértésben s barátaink támogatásával megpróbálom nyélbe ütni a második félét s rendbe hozni, amit lehet.

Ez komoly megfontolásaim eredménye s azt hiszem, sikerre vezet. Légy szíves tehát, add tudtomra a legnagyobb őszinteséggel, hogyan áll a lap helyzete, mennyi előfizető van, mennyi tartozás és követelés, mennyi deficit a nyomdánál stb. Nem nézhetem ölbe tett kezekkel, hogy az a lap, amelyet évek óta annyian vártunk s amelynek én is munkatársa vagyok, minden erőfeszítés nélkül csendesesen meghaljon. Jól tudom, hogy Te ki vagy merülve s hogy alig tudsz lélekzetet [sic!] venni. De én nem merültem még ki és nekem van még energiám és kedvem is. Hajlandó vagyok minden áldozatra a lapért.

Jól gondold meg. Ha nincs semmi kiút, akkor még itt vagyok én s ha enyém a lap, az majdnem annyi, mintha a Tiéd lenne. S mégis csak valami remény, valami mód a továbbdolgozásra.

Klára kezeit csókolom, Téged öllelek őszinte baráti szeretettel:

Rákospalota, 1927. aug. 15.

Jancsi

Majd még egy vállalkozás körvonalait is felvázolja:

⁴⁸ Az MTAKK, Ms 4690/184, Ms 4690/185. számú levelekre Horányi Károly hívta fel a figyelmemet. A gépírt szövegen az írógépen hiányzó ékezetek nincsenek autográf jelölve, a levelet mai helyesírás szerint közlöm, kivéve bizonyos jelölt különbségeket.

Kedves Lőrinc!

Abban a reményben, hogy a fogadtól megszabadulván megszabadultál rossz kedvedtől és pesszimizmusodtól is, egynehány komoly dolgot szeretnék közölni Veled.

Tegnap este elmentem az autókereskedőmhöz. Fiatal, nőtlen ember, tetterő és önbizalom van benne s minthogy a kommünig premontrei paptanár volt, igen rendes kultúrával is dicsekedhet. A fogadtatás kiváló személyemhez és hírnevemhez méltó volt. Azonnal az ügy meritumára tértem s referáltam neki a Pandóra [sic!] szellemi tőkéjéről, valamint a siralmas anyagi helyzetéről is. Minthogy kitűnő üzletember és nagyon reális gondolkodású, azonnal átlátta, hogy itt van terrénem az ő működése számára. Kijelentette, hogy hoz egy hirdetéssel foglalkozó zseniális urat, akivel ő is dolgozik az autószakmában s aki a lapnak rengeteg hirdetést fog szállítani. A mozikban vetíttetni fogja a Pandorát és az Est fényírdáját [sic!] is felhasználja erre a célra. Én kilátásba helyeztem neki, mint hirdetőket, a pesti cukorkagyárosokat, akiknek ipartestületi elnöke ezt megígérte nekem, arra az esetre, ha a Pandorát fel tudom támasztani. Most aztán abban állapotdunk meg, hogy a jövő héten, kedden, vagy szerdán találkozunk egy kávéházban, ahol Te is megjelenysz s elmondod a következőket:

- 1./ Hány előfizetője volt a Pandorának?
- 2./ Hány ezek közül éves, féléves, negyedéves?
- 3./ Hány előfizetés inkasszálatlan?
- 4./ Mennyi volt pontosan a nyomdaszámla számonként?
- 5./ Mennyi volt a deficit? Számonként persze.

Ha ezeket a felvilágosításokat leszel szíves megadni s ő ceruzával a kezében kikalkulálhatja a tennivalókat, elérjük a Pandora feltámadásának lehetőségét s az írók honoráriumot is kaphatnak. Ez tehát igen komoly és fontos dolog. Megígértem neki, hogy az írók, – tehát Te is – a legnagyobb mértékben támogatni fognak akkor is, ha én leszek a szerkesztő s ezt biztosan mondhattam, mert remélem, verset és cikket ezután is fogsz adni, illetve írni. Annyi lesz a változás, hogy nem a Te neved lesz a lapon, hanem az enyém.

Szombaton délután, illetve egy óra után fel foglak keresni, addig rágj meg mindent.

Baráti szeretettel öllelek s Klári kezét csókolom.

Rákospalota, 1927. szept. 8.

Jancsi

De a lap megújítása nem sikerült. Szerb Antal utóbb a Szabó Lőrinc-i kiábránduláshoz hasonlóan látja nemzedéke ekkori visszhangtalanságát, szkeptikusan emlékezik vissza a sikertelen kísérletekre *Magyar irodalomtörténetében*: „Történnek ugyan kísérletek, minden évben számos új fiatal folyóirat indul meg, de rövidesen meg is szűnik, mert nemcsak a közönséget nem érdekli, hanem a saját munkatársait sem.”⁴⁹ Jól rávilágít ez érdektelenségre Fodor József visszaemlékezésének egy anekdotája is, a Gelléri felfedezéséről szóló – már idézett – jelenet poénja. Amikor Szabó Lőrinc kijelenti, hogy „– köz-

⁴⁹ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., Révai, 1943, 511.

löm a Pandorában”, „Mikes mindent megértő, elégedett mosolyával kísérte a dolgokat, aztán így szólt: – Jól van, Gelléri úr. Azért még semmi baj sem lesz, hogy az írásait közlik a Pandorában, mivelhogy azt úgysem olvassa senki.”⁵⁰

Irodalomtörténeti távlatból Komlós Aladár azonban már engedékenyebb. Hangsúlyozza, hogy emlékezést ír, és ebben a Pandora szerepének talán leginkább pontosnak látszó jellemzését fogalmazza: „A Pandora, pénzügyi forrása kiapadván, hat szám után megszűnt, s Szabó Lőrinc nem indított új folyóiratot. Nem volt többé szükség rá. A nemzedék kiemelkedő tagjai többé-kevésbé mind beérkeztek, s írásaikat nehézség nélkül el tudták helyezni. A harmincas évek közepén megindult Válasz és Szép Szó pedig, bár munkatársai zöme a második nemzedékből rekrutálódott, nem nemzedéket képviselt már, hanem két szemben álló politikai irányzatot.”⁵¹

*

Miben különbözött anyafolyóiratától a Pandora? A folytatás és elkülönülés szándékát egyként hangsúlyozza a szerkesztő. A folytatás a Nyugathoz való kapcsolatot jelenti. Bárha ez is kétarcú: a Nyugat értékeit továbbra is vállalják, de gyakorlatával szemben állnak. És ez a szembenállás is két összetevőjű: számon kérik az alapító atyák színtelenedését és felpanaszolja a befogadás szűköségét, a kritikai érdektelenséget az újabb irodalommal szemben. Szabó Lőrinc ezt a pozsonyi Reggelben megjelent interjújában ekként fogalmazza meg:⁵²

- A Nyugat, úgy tudom, igyekszik az új irodalmat...
- Igyekezett. Ilyen kísérleteit azonban általában sikerteleneknek és elhibázottaknak tartom. A *Nyugat*ban, ha módjában áll is néha közölni kitűnő, újabb szellemű írásokat, a múlt érdekében szinte öntudatlanul fenntartott szűrkeség és megalkuvás dominál.
- A Pandora szóval a Nyugat ellen irányul?
- Dehogyan irányul! Azazhogyan irányul, de csak amennyire az egészséges irodalmi fejlődés természetessé teszi. Csináljon a *Nyugat*, amit akar és tud: meg fogjuk becsülni, ha becsülnivalót hoz. Van ott két-három író, akit mi is igazán sokra tartunk. De közülük pl. Babits és Móricz édeskeveset ír épp a *Nyugat*ba.

A folyóirat megjelenésének napján a szerkesztő Szabó Lőrinc interjújában ismerteti Az Est 1927. február 24-ei, csütörtöki számában törekvéseiket. Benne nemcsak a lapnak a

⁵⁰ FODOR, *Emlékek...*, i. m., 1963/1, 13; ua. = Uő, *Felkavart világ...*, i. m., 70.

⁵¹ KOMLÓS, *Vereckétől Dévényig...*, i. m., 312–313.

⁵² Jakobovits Sándor interjúja a pozsonyi Reggel 1927. január 16-i számának 11. lapján. Az interjú címe: „Pandora” az ifjú írói generáció mentsvára Budapesten – Szabó Lőrinc lapot alapít – A költő nyilatkozik a „Reggel”-nek. Botkáné Lakatos Éva találta meg a Magyarországon fel nem lelhető példányt, másolata az MTAKK-ba került: Ms 4695/17. Az interjú a Tátrában készült. Szabó Lőrinc eredeti fogalmazványát és az interjú történetét és szövegvariánsait lásd SZABÓ Lőrinc, *[Tátrai jegyzetek]* = Uő, *Vallomások...*, i. m., 87–90, 671–674.

Nyugathoz való viszonyát határozza meg, de az avantgárddal való szembesülését is ki nyilvánítja. Meghatározva a folyóirat nemzedéki jellegét és minőségigényét.⁵³

– Fölösleges mondanom, mennyire szükség van egy új, komoly irodalmi fórumra. Jó jel, hogy sokévi tespedés után mostanában 3–4 felé megmozdul az irodalom, még az Akadémia is. 15–20 év alatt, úgy látszik, minden lap betölti hivatását, elveszti függetlenségét régi munkatársaival szemben, és „népszerűsödik”. Generációk között minden objektív akarat mellett is lehetetlen volt mindig a teljes megértés; lehetetlen most is. És Magyarország sok új tehetsége már nem akarja túrni egy számára idegen esztétika föltétlen irányítását, amely – ha közöl is néha kitűnő, újabb szellemű írásokat – természetesen a saját múltjának szellemét igyekszik fenntartani.

– Külsőségekkel, úgynevezett „ó-radikalizmussal”, semmi esetre sem fogjuk fokozni a modernség látszatát. Csak a tehetségre figyelünk, ami mindenki programjával közös és egyetlen megbízható alapelv; s azok mellett fogunk állni, akikben van annyi új szellem, amennyit a magyar irodalom egészséges továbbfejlődése természetessé tesz. Mikortól kezdődött ez a továbbfejlődés, elkülönülés? A háború alatt jelentkezett, s a forradalmak után szervesen, komolyan kiépült, de nagyon különbözöképpen oszlik meg az egyénekben.

– A *Pandora* munkatársai: elvben és elsősorban az az egész írógeneráció, amely a háború után jelentkezett; Kodolányi János, Sárközi György, Gyergyai Albert, Fodor József, Pap Károly, Németh Antal, Körös Andor, Illés Endre, Komjáthy Aladár, Bányai Kornél, Erdélyi József, Gergely Sándor, Szerb Antal, Ignóus Pál, Komlós Aladár, Nagy Emma, Hevesi András, Szegi Pál, Fenyő László, Kardos László, Kardos Pál, Komor András, Zsolt Béla, Márai Sándor... és akiket én sem ismerek, vagy akikkel még nem beszéltem.

– A *Pandora* programja? Független, összefogó alkotás és kritika. Vágyprogramokról, vagyis szívügyekről a mai világban jobb részletesen nem beszélni, hanem, amit lehet, lassan-lassan megcsinálni. A lap havonta jelenik meg, első száma ma, szerdán kerül expedíálásra, elsőrangú kiállításban. Terjedelme 64 oldal, nagysága: mint a *Nouvelle Revue Française*-é.

Majd pedig a terjesztőknek összeállított tájékoztatóban összegezi a napilapok visszhangját. Benne a Budapesti Hírlapra hivatkozó szöveg foglalja össze legpontosabban az induló folyóirat programját: „a múlt értékeit a legújabb művészi törekvésekkel összekapcsolva a folytonosságot igyekszik fenntartani a magyar irodalom modernségében.”⁵⁴

⁵³ SZABÓ Lőrinc, *Ma jelenik meg a Pandora*, *Szabó Lőrinc havilapja* = *Uő, Vallomások...*, i. m., 90–91.

⁵⁴ MTAKK, Ms 4693/60.

No 4693/60

Vidéki bizományosokhoz és vidéki vagy budapesti könyvkereskedőkhöz irandó levelekbe reklám-betét:

Szabó Lőrinc új szépirodalmi, művészeti és kritikai havi folyóiratáról Az Est a következőket írja: „A háború után jelentkezett írói nemzedék, amelynek sorában több igen nagy tehetség szerzett már magának súlyt és országos hírnevet, új folyóiratot alapított, amelyet érthető érdeklődéssel vár az irodalom minden barátja.” – A Pandora – mondja a Budapesti Hírlap – a múlt értékeit a legújabb művészi törekvésekkel összekapcsolva a folytonosságot igyekszik fenntartani a magyar irodalom modernségében.” – A Pesti Napló a következőket írja: „A Pandora célja: alkotás és kritika; egyrészt nemes és korszerű folytatása mondannak, amit a haladó magyar irodalom eddig termelt, másrészt független és becsületos vizsgálása és ellenőrzése a magyar és európai szellemi élet jelenségeinek.”

A Pandora első méltó megmozdulása az új magyar irodalomnak. Elsőrangú nyomdai kiállításban, havi ~~hét~~ 64 oldalon jelenik meg. Munkatársai: Kodolányi János, Fodor József, Sárközy György, Németh Antal, Kőrös Andor, Pap Károly, Illés Endre, Erdélyi József, Komjáthy Aladár, Kardos László, Kardos Pál, Zsolt Béla, Gergely Sándor, Szerb Antal, Komlós Aladár, Ignotus Pál, ~~altal~~ Nagy Emma, Marconay Tibor, stb.

Markáns elkülönbözést megrajzolni a hat (gyakorlatilag öt) szám igazán nem tesz lehetővé. Talán Komlós Aladár emlékezése jellemezheti a leginkább ezt a lazán összeálló, mégis az összetartozást egyértelműsítő vállalkozást: „A nemzedék első átfogó jelentkezése volt a lap, a munkatársak kiválogatásában a szerkesztőt semmiféle előítélet nem

korlátozta, csak a tehetség és valami ösztönösen érzett nemzedéki rokonság szempontja vezette. Programot nem adott, mert a lap nem teória, hanem természetes fejlődés eredményeként alakult. Egyik célja volt azonban példát adni Babitsnak az öntömjénezést kerülő lapszerkesztésre. Ezért új verseskönyve bírálójául tüntetőleg Ignotus Pált kérte föl, aki előző évi kötetéről igen szigorú bírálatot írt a Nyugatba.⁵⁵ Szabó Lőrinc felfogása, amint néhány cikkben megfogalmazta, fölötte állt a konzervativizmus és modernség ellentéteinek. [...] De a Pandora nem zárkózott el az újszerűség elől, szívesen fogadott szokatlan kísérleteket is (Komor András itt alkalmazza először a belső monológot), amíg nem mondanak le az érthetőségről. Nem véletlen, hogy a kor képzőművészeti irányai közül a KÚT-ban⁵⁶ képviselt posztimpresszionizmus, kubizmus, expresszionizmus állt legközelebb hozzá, azok a stílusok tehát, amelyek túljutottak az impresszionizmuson, de nem tagadták a természetelvű művészetet, mint a konstruktivizmus, mercizmus, szürrealizmus, a húszas évek izmusai. Barátaink a képzőművészek közül: Bernáth Aurél, Egry József, Kmetty János, Pátzay Pál, Szobotka Emil, Perlott-Csaba Vilmos, Szőnyi István voltak. Az idegen költők közül Szabó Lőrinc az expresszionistákat fordította, a Menschheitsdämmerung költőit (Benn, Goll, Klemm, Stadler, Werfel) és persze Georgét. Politikailag a csoportot még bizonyos kiforratlanság, erjedés jellemzi. Kodolányi (Sebestyén Imre álnéven) kegyetlen bírálatot ír Mussoliniról, de másfelől Földi Mihálynak abban látja a tragédiáját, hogy örökre el van zárva előle a természethez vezető út, és hiányzik belőle a szolidaritás a néppel – ami ha tragédia, akkor Baudelaire művészi útja is tragikus volt. A cikkekben van tehát némi szociális indulat, de ott van már az antiurbanizmus halvány csírája is.”⁵⁷

Hasonló pozíció-meghatározásra jut maga a szerkesztő is a harmadik szám idejére, számba véve az akkorra már kialakuló különböző visszhangokat:

Az a kritikai becsületesség, amelyre szükség van, amelyet a Pandora szeretne újból megteremteni Magyarországon s amely csak akkor lehetne tökéletesen egységes – tévedhetetlen akkor sem –, ha egy ember végezné: ez a minden rétegeződést egyszerre látó kritikai vágy becsületességet és komolyságot kíván a „környezettől” is. [...] Abban a szégyenteljes zűrzavarban, barátkozásban, elfogultságban, dogmatizmusban, kritikahegytetesítő kommunikációsban, amely évek óta megüli a magyar irodalmi életet, a helyi érdekű felfogás, szokásjog alapján, csakugyan támadásnak nevezheti az elutasítást. Ebben a zűrzavarban természetesen sokaknak kívánatos volna, ha dogmatikusan ítélnék el valakit – mondjuk: Karinthyt vagy egyik munkáját, – mint például burzsuj-intellektuel író; bizonyára kellemesebb volna az is, ha „futuristamód” vágnók le, „érdekesen”, „spe-

⁵⁵ IGNOTUS Pál, *Fény, fény, fény: Szabó Lőrinc új verseskönyve*, Nyug, 19(1926), 453–456.

⁵⁶ KÚT: Képzőművészek Új Társasága. A KÚT virágzásának időszaka az 1926–1928-as évek, egybeesik a Pandora idejével. A KÚT folyóiratában jelenik meg Szabó Lőrinc előbb *Sebeinket tányérodra rakom* című, átdolgozva *Nézlek, szeliden, szóltanul* címmel ismert verse *Akarom, hogy félj, ha látsz* címmel 1926. március 28-án (Tóth Szilvia közlése). A verset lásd *Ősszes versei...*, i. m. (2003), I, 185–186; II, 566–567.

⁵⁷ KOMLÓS, *Vereckétől Dévényig...*, i. m., 311–312 (az idézetből elhagytam az e tanulmányomban másutt már szereplő szövegek idézeteit).

ciálisan”, tehát éppen ezért „veszélytelenül”. Ebben az esetben olyan titkos szövetségézés alakulna ki köztünk és az „öregek” – kik az „öregek”? – között, amilyen, mint már nagyon találóan megjegyezték a Pandora helyzetének jellemzésére, kialakulóban volt a magyar politikában egy reakciós hatalmi tábor és a Vági-párt között: diszkreditálni az igazi ellenfelet! Az volna kellemes, ha a fiatalság *levonna minden konzekvenciát*, egészen az irreális sematizmusig s a múlttal *megszakítani minden szellemi érintkezést*, hogy szabályszerűen, egyesek modernségének vagy konzervatívságának alapszabályaihoz alkalmazkodva, legyen modern. De az igazi, építő-akaratú fiatalság, amelynek semmi köze *Karinthy emlőihöz*, de köze van az egész magyar szellemi múlthoz és élethez, nem fogad el kimondott vagy hallgatólagos utasításokat arra nézve, hogy milyen összetételű legyen jövője, esztétikája, esetleg szociális vagy nemzeti érzéke, rokonszenvei és egész világfölfogása. A régi hangot egyetemesen csak az ítéli el, akinek nincs vagy gyenge a hangja, az, aki az avult ó-radikális recept szerint bátor; a becsületes és igazi új irodalomnak és kritikának azonban kemény – talán tévedő – igazságérzetének kell lennie s van is, ahhoz, hogy esetleg konzervatív is legyen, nagyon konzervatív, olyan, amilyennek természetes fejlődése és ereje kiépíti vagy kiépítheti: nem öreges és nem fiatalos, látja a régiben az újat, az újban a régit, jót és rosszat mindkettőben s lemond a testhez és érdekhez szabott modernségről.⁵⁸

Követve Komlós Aladár emlékezését és Szabó Lőrinc vita közben fogalmazott program-szövegét – a folyóirat mai olvasása is valami hasonló összképet mutat. Szerkesztő és munkatársak programja szerint valóban nem is a szépirodalmi anyagában jelent változást a Pandora. Az alkotók stílárís vagy gondolati egysége sem lehet olyan ok, eltérően a külföldi, sőt akár a bécsi emigrációs magyar irányzat-folyóiratoktól, amiért ezt a hazai folyóiratot létre kellett hozni. Hisz a szerzők versei és prózái megtartják azt a különbözőséget, amellyel például Az Est-lapokban szerepelnek. Magának Szabó Lőrincnek sincs a folyóiratban olyan költeménye, amely ne jelenhetett volna meg régebbi munkaadójánál. Sőt, élesebb verseit ekkor is a Pesti Naplónak adja közlésre (például a *Tízezer magyar gyermek* című⁵⁹). Tudatosan új stíluskorszakra maga Szabó Lőrinc sem készül a lap indulásakor, hisz még 1927 májusában is ragaszkodik *A sátán műremekei* – nagy részében Az Est-lapokban megjelent – verseihez. Mégis, ha általánosító képet akarunk adni a Pandora szépirodalmi anyagáról, elmondhatjuk, hogy sok az olyan mű, amely egy átalakított, szelídített expresszionizmus jegyeit viseli magán. Mindannak, amit Szabó Lőrinc költészetének egyéni lázadásával kapcsolatban elmondhatunk, megannyi párhuzamára bukkanhatunk a lapban. A közölt szépirodalmi művekben ott ég a „fiatalok”, „a

⁵⁸ SZABÓ Lőrinc, *Karinthy, a kritika és az alapszabályszerű modernség*, Pandora, 3, 181–182; ua. = Uő, *Könyvek és emberek az életben: Prózai írások*, vál., szerk., a szöveget gondozta, jegyz. STEINERT Ágota, Bp., Magvető, 1984, 491–492; interneten: <http://www.irodalmiakademia.hu>, Szabó Lőrinc címszó alatt.

⁵⁹ SZABÓ Lőrinc, *Tízezer magyar gyermek*, Pesti Napló, 1927. április 17., 66; ua. = Uő *Összes versei...*, i. m. (2003), II, 620–623.

szegények” lázadása – Komor András szürrealista novellájától⁶⁰ Kodolányi neonaturalista írásáig⁶¹ és Bálint György verséig.⁶²

Szabó Lőrinc mint szerkesztő a legtöbb gondot a lap kritikájának szervezésére fordította. Közvetlen baráti-munkatársi körén kívül (Kodolányi János, Fodor József, Illés Endre, Sárközi György, a Felvidékről áttelepülő Komlós Aladár) felveszi a kapcsolatot régebbi debreceni barátaival (Gulyás Pál, Kardos László, Kardos Pál), foglalkoztatja a fiatal Szerb Antal Kristófot (bár mint prózaszerzőt) és műkritikusként Németh Antalt, a későbbi rendezőt (aki majd a Nemzeti Színház igazgatójaként Shakespeare műveinek fordításaival bízta meg a költőt), vagy Káldor Györgyöt, újságíró társát,⁶³ valamint barátságot köt a Pécsen élő Várkonyi Nándorral. A hazai irodalmi élet figyelése mellett nyomon követi a külföldi eseményeket, levelező kritikusok segítségével.

Bárha a lapnak nem volt vezércikkszerűen megfogalmazott programja, és „minden közleményért a szerzője felel”, Szabó Lőrinc és Kodolányi nézetei erősen rányomták bélyegüket a lap irodalmi és társadalmi igényű kritikájára. A kritikák jó értelemben vett kollektív munkát is tartalmaznak, de ezzel mégsem a munkatársi gárda önálló szellemét nyesegette egy elfogult szerkesztői akarat, hanem inkább az így összehangolt, koncentrált megnyilatkozásokkal az egyes értékelések súlyát növelték. A szerkesztő és a munkatársak igyekeztek egyeztetni véleményeiket, kiegészíteni egymás szempontjait. Így ír például Szabó Lőrinc kemény megítélést a Szabó Dezsőről készített Kardos Pál-írás egyébként esztétikai jellegű kifogásokkal amúgy is teljes elemzéséhez (és az így kiegészített cikk kapja közös megegyezéssel a Tardos Pál szignót⁶⁴), vagy Szabó Lőrinc átveszi Illés Endre Zilahyra felfigyelő ötletét, hogy általános politikai elveit kifejtse,⁶⁵ és viszont, – emlékezete szerint – Illés Endre is részt vállal a Karinthynek írt Szabó Lőrinc-i poétikai jellegű válaszcikkben.⁶⁶ A Mussoliniról Sebestyén Imre néven írt tanulmányt Kodolányi készíti, részletesen megkonzultálva Szabó Lőrincel.⁶⁷

Nomen est omen: a Pandora szelencéje kinyílt, munkatársai írásaikban kiszabadították az évtized meghatározó erőit, felhívják – egymást támogatva – a világ és a hazai valóság és irodalmi élet pusztító jelenségeire a figyelmet. De bele zárva tartják a reményt, amely a szerzőket élteti. Amíg az anyagi lehetőségek engedték, amíg szekértáborban együtt

⁶⁰ KOMOR András, *A Berlini tértől a Boráros térig (Egy szürrealista regény kezdő taktusai)*, Pandora, 4, 193–222.

⁶¹ KODOLÁNYI János, *Kékhegy (Kis regény)*, a Pandora mindegyik számában, folytatásokban, az 5–6. összevont számban a befejező résszel.

⁶² BÁLINT György, *A munkás éneke*, Pandora, 5–6, 291.

⁶³ Akivel később, 1931-es egyiptomi sajtóútján a Szent Márk téren együtt van lefényképezve: a humoros jelenet fényképét lásd SZABÓ Lőrinc, *Napló, levelek, cikkek...*, i. m., 184.

⁶⁴ TARDOS Pál, *Szabó Dezső: Tenger és temető*, Pandora, 1, 56–58.

⁶⁵ SZABÓ Lőrinc, *Magyar sors és Fehér szarvas*, Pandora, 3, 129–133. Illés Endre – szóbeli közlése szerint – eredetileg Fodor László egyik színdarabjával összevetve akarta elemezni, de a témát átadta Szabó Lőrincnek.

⁶⁶ SZABÓ Lőrinc, *Karinthy...*, i. m., 180–182.

⁶⁷ SEBESTYÉN Imre, *Mussolini válogatott beszédei*, Pandora, 5–6, 314–321. Szabó Lőrincné, Illés Endre, Komlós Aladár és Kardos László személyes emlékezése. Erre utal Szabó Lőrinc 1927. május 18-án Várkonyi Nándorhoz írott levélrészlete is: „Kodolányi nálunk ebédelt s tárgyalgattunk egy Mussolini cikket” (Jelenkor, 1959/2, 99).

szervezkedhettek, megvitatták az aktuális eseményeket: jót, rosszat egyként. Mindenképp – ha nem is egyetértésben, de – összhangban egymással. Egy nemzedék időleges összehangolódása történik meg általa. Fontos politológiai figyelmeztetések és poétikai vágyakozások kiindulása lett rövid fennállása idején a Pandora.

Mit hozott a politológiában? Európa húszas évei – mind a győztesek, mind a vesztesek oldalán – a háborús veszteségek és a lövészárkokban eltöltött évek erkölcsi zuhlásának jegyében alakulnak. A háborút kihasználó tőke ereje ingadozni kezdett a hadi termelés leépülésével. A hazaözönlő katonaság elvesztette legalitását, de visszailleszkedni nem tudott a korábbi békés keretek közé (ezt összegezi majd – többek között – Remarque sikerregényének folytatása, amelyet 1931-ben Szabó Lőrinc a Magyarország című lapban napi fordításokban közöl, követve a német eredeti naponkénti megjelenését⁶⁸). A frontkatonák tömegeit a hatalomátvételhez felhasználó bolsevik és egyéb, hatalmi elvre épülő jellegű rendszerek meggondolkodtatták az európai kontinens országait. A vezérek Európája az erő és erőszak kérdését vetette fel, a megoldatlan nyomor pedig továbbra is életben tartotta a szegénység lázadó erejét. Szabó Lőrinc költészetében a kommun tapasztalataitól kezdődően poétikai problémát jelent a szegénység és a frontkatonák szervezkedésének az egyes emberre gyakorolt hatása. Tulajdonképpen a tőkét védő erő-elvű rendszerek és a tőkét támadó bolsevizmus egyként reménytelenségét erősíti, mindenféle változásban csakis helycserét vél megjelenni, de a szegénység megszüntetését egyik rendszertől sem reméli.⁶⁹ De nemcsak ő látja így a politikai fenyegetettséget. A fiatal Szerb Antal mesés elemekből szőtt expresszionista látomása, *A szörnyeteg közeledése*⁷⁰ akárha a petrográdi Auróra meséjének, akárha a Marcia su Roma bevonulásának paródiájaként mintha Szabó Lőrinc egyik legelső – Nyugatban publikált – versének, a *Novus nascitur ordo* címűnek⁷¹ prózába áttett változata lenne.

De túl a szépirodalmi megjelenítésen, a kritikák között is reagálnak olyan, a hatalom kérdését felvető könyvekre, amelyek éppen a Pandora fennállása idején jelennek meg

⁶⁸ Erich Maria REMARQUE, *Im Westen nichts Neues*, Berlin, Propyläen, 1929 (magyarul: *Nyugaton a helyzet változatlan*, ford. ORTUTAY Katalin). A regény folytatása a frontról hazaözönlő katonák sorsát mutatja be. Folytatásokban megjelent a Neue Zürcher Zeitungban (1930. december 5.–1931. január 29.) és a berlini Vossische Zeitungban (1930. december 7.–1931. január 29.) *Weg zurück* címmel. Szabó Lőrinc fordításában *Vissza a háborúból* címmel jelent meg a Magyarországon 1930. december 5. és 1931. január 29. között. Könyvben: SZABÓ Lőrinc *Remarque-fordítása*, Miskolc, ME Szabó Lőrinc Kutatóhely, 2008 (Szabó Lőrinc Füzetek, 9); interneten: <http://www.szabolorinc.hu>, Szövegek és kiadások, Szabó Lőrinc Füzetek.

⁶⁹ Lásd KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, „Kánon és recepció”, *Alföld*, 2002/4, 46–67; *ua.* = *Kánon és kanonizáció*, szerk. DOBOS István, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Debrecen, Csokonai, 2003, 121–147; interneten: <http://www.szabolorinc.hu>, Tanulmányok, Folyóiratok. Valamint KABDEBŐ Lóránt, *Egy költői beszéd mód filozófiai átalakulása: Szabó Lőrinc és Max Stirner*, Magyar Filozófiai Szemle, 1995/1–2, 133–152; átdolgozva: Uő, *Lőrinc Szabó and Max Stirner*, *Neohelicon*, 29(2002)/1, 131–162.

⁷⁰ SZERB Antal, *A szörnyeteg közeledése*, Pandora, 5–6, 292–294.

⁷¹ A Nyugat 1920-as évfolyamának júniusi, 11–12. számában, a címlap tartalomismertetésén SZABÓ Lőrincz, *Négy vers* címmel említve, a 609. lapon SZABÓ Lőrincz névaláírással, *Novus nascitur ordo* címmel jelent meg. A *Föld, erdő, isten* című (Gyoma, Kner Izidor, 1922) kötetben csak számozott címmel XXXI., az *Összes versei* (Bp., Singer és Wolfner, 1943) óta *Jelenések* címmel szerepel a vers. SZABÓ Lőrinc *Összes versei...*, i. m. (2003), I, 27; II, 414.

magyar kiadásban. A politikus Mussolini beszédeiről⁷² és a filozófus Keyserling könyvéről⁷³ gondolkodnak el. Más-más szinten: Mussolini beszédeiről maguk a lap szerkesztői – Szabó Lőrinc és Kodolányi (de Sebestyén Imre álnéven), Keyserling filozófiai jövőképéről Káldor György profi újságíró kollégájuk. Az írások könyvekről szólnak, a szöveget elemzik, a szerzők beszédmódját jellemzik. A szöveg megfigyelésén keresztül értelmezik a közlés milyenségét. Jelzik, hogy a szövegek népek sorsára is kihatással lévő cselekedetek lefedései, de egyben érzékeltetik, hogy reményt egyikhez sem tudnak társítani. A személyes sorsot féltik mindegyik esetben a következményektől, éppen ezért azt elemzik: hogyan tud az adott beszédmód hatást gyakorolni azokra az egyénekre, akiknek sorsa feletti döntést hivatottak kiprovokálni. Az összképet az újságíró Káldor György publicisztikus hangja jellemzi, szellemesen ironizálva fordítja visszájára a vezérek Európájának beszédmódját: „A kritika feladata ezzel szemben csak az lehet, hogy a »sofőr-filozófiát« gyorshajtásért denunciólja a szellem fóruma előtt.”⁷⁴ Egészében inkább baloldali szimpátiával szemlézik Európa akkor még jobbára csak készülő veszélyeztetettségét. Baloldali szimpátiájuk meghatározója: a szegénység horizontja, amely a tőke humanitárius érzéketlenségére irányítja a figyelmet.

A Mussolini-beszédek bemutatásának lényege éppen a stilisztikai elemzés segítségével a szövegek leleplezése, cinizmusának felvillantása.⁷⁵ Ugyanakkor a Keyserling-könyv Káldor-féle értelmezése félrevezető: a kritikus attól idegenkedik, amitől Keyserling is távol tartja magát, mégis mindezt a könyv szerzőjének rovására írja. A kritikus idézett szellemes konklúziója nem feledtetheti, hogy publicisztikájában összekeveredik a már hatalmi pozícióban lévő diktátorok szövege és egy a vezérek Európájától magát távol tartó, a filozófus Max Scheler, az etnográfus Leo Frobenius, a hindu költő, Rabin-dránath Tagore, az utóbb Nobel-díjas Hermann Hesse, a teológus, Paul Tillich és a pszichológus Carl Gustav Jung környezetéhez tartozó, és Ortega y Gasset, Miguel de Unamuno és André Maurois részéről kedvezően fogadott kultúrfilozófus tájékozódása. Kál-

⁷² SEBESTYÉN, *Mussolini válogatott beszédei*, i. m.

⁷³ KÁLDOR György, *Keyserling Hermann gróf: Új világ születése*, Pandora, 1, 117–119. A kötet a Révai Irodalmi Intézet R.T. *Világkönyvtár* című sorozatában az 50. kötet, fordította JUHÁSZ Andor, bevezette NAGY József.

⁷⁴ *Uo.*, 119.

⁷⁵ Az írás elemzési módszerében az évtizeddel későbbi Szabó Lőrinc-beszámolóval is összezseng, amelyet majd Hitlert hallgatva készít (lásd SZABÓ Lőrinc, *Hitler, a szónok*, Pesti Napló, 1939. április 29., 8; *ua.* = Uő, *Emlékezések és publicisztikai írások*, szerk., s. a. r., jegyz. KEMÉNY Aranka, Bp., Osiris, 2003, 478–480; interneten: <http://www.irodalmiakademia.hu>, Szabó Lőrinc címszó alatt). Egy évtized múlva persze már a német nagyhatalmi sikerek a magyar nemzeti reménykedést társítják a hallgató szemtanú-újságíró beszámolójához, bár a cikk záró poénjának goethei utalása szinte a Káldor-féle publicisztikus szellemesség rejtett megismétlése: hiszen – a kiváló germanista és politikailag is iskolázott Bernáth Árpád hívta fel figyelmemet rá – az egy szélhámost (a Mephisto-előd Cagliostro-t) jellemző versbeszéd beépítése a cikkbe. És ennek a záró poénnak kiegészítéseként, szerintem az írás figyelmeztető ellensúlyaként éppen a nagy német drámai zseni, Kleist öngyilkosságának elbeszélését csatolja a költő a hazaküldött újságírói beszámoló cikksorozatokhoz (lásd részletesen: KABDEBŐ Lóránt, *Szabó Lőrinc „pere”*, Bp., Argumentum, 2006, 208–209, 251–255). Még talán az sem kizárható, hogy a Hitler-cikk fogalmazásakor és telefonba diktálásakor az évtizeddel korábbi ebéd melletti asztali beszélgetés emléke is megkísértette a költőt, ekként is üzenve, talán visszakacsintva az akkori-ban mindezért ellenében haragot forraló valahai szerző- és szerkesztőtársnak, Kodolányinak.

dor György szövege kapcsolódik a szerkesztők politikai tájékozódásához, szellemes konklúziójával kiegészíti politikai gondolatmenetüket, ugyanakkor a könyv-bemutató szövege felszínesen értelmezi, sőt félremagyarázza magát a bemutatott könyv szellemiségét.⁷⁶

Ahogy szépirodalmában egy adott generációt tömörített a lap, ugyanúgy kritikájában is e generáció műhelye kívánt lenni. Míg másutt megjelent írásaikban egymásról csak dicső-elismertető hangon nyilatkoznak, saját otthonukban, a Pandorában elemző bírálatban részesítik egymást. Így szolgáltatja ki magát Szabó Lőrinc a nyugatos személyi elfogultságot is továbbéltető szigorral mérő Ignótus Pálnak,⁷⁷ hasonlóképp ír maga Szabó Lőrinc is kritikusan Erdélyiről,⁷⁸ és elégedetlenségének erősen hangot adva Kodolányiról.⁷⁹ Szintén ő írja az első, mélyebb, kifogásokat is tartalmazó értékelést Fodor Józsefről.⁸⁰ Az új folyóirattal tehát megszűnt a viszontbiztosítás kényszere. Úgy látszott, hogy olyan orgánumot szerveztek, ahol már nem elismertetni, hanem megismertetni kell egymást.

Ez a baráti körben is gyakorolt éles bírálat természetesen jelentkezett a már szokványos merevedett értékrend, a Nyugatban szokássá vált „tömjenezés” revideálásában is. Szabó Lőrinc Az Est-lapokban (és amíg tehet, a Nyugatban is) a maga kritikai gyakorlatában már korábban is következetesen szétválasztotta a bestsellerré váló irodalom és a méltatásra kiemelt nagyirodalom kettősségét – ez a Pandora kritikai rovatának gyakorlatává válik. Az élet szerintük valódiéként feltűnő problémáival való foglalkozás lesz a mérték, melyen még olyan nagy író műve is alulmarad, mint Karinthy,⁸¹ és olyan nagy hatalmú szerkesztő-írók glóriáját is megtépázzák, mint Földi Mihály, aki a tehetségesnek feltűnő kezdetek után mindinkább az átlagizlés kommersz kiszolgálójává vált. Az ő addigi pályaképét összegezve ismétli meg ezúttal Kodolányi⁸² azt, amit Szabó Lőrinc évekkel ezelőtt a Nyugatban Hatvany Liliről mondott:⁸³ „Földi Mihály pályafutása egyi-

⁷⁶ A szerkesztő Szabó Lőrinc a kritikus elfogult véleményétől eltérően ugyanakkor saját írásában éppen más irányban tájékozódik, Babits *Halálfiái* című regényéről írva (lásd a Pandorában a már említett *Séta idegenben* című esszéjét) mintha éppen Keyserling „univerzalizmusát” fogadná magáévá.

⁷⁷ IGNÓTUS Pál, *A Sátán műremekei*, Pandora, 1, 45–47.

⁷⁸ SZABÓ LŐRINC, *Erdélyi József a ponyván*, Pandora, 2, 107–108.

⁷⁹ SZABÓ LŐRINC, *Kodolányi János: Tavaszi fagy*, Pandora, 1, 58–59.

⁸⁰ SZABÓ LŐRINC, *Séta idegenben...*, i. m., 233–245.

⁸¹ ILLÉS Endre, *Hat színdarab*, Pandora, 2, 120. „A szavak mindvégig konganak a darabban: halljuk, hogy mélység fölött járnak, de a mélységbe igazán leereszkedni nem tudnak”; SZABÓ LŐRINC már idézett válaszcikke Karinthynek így kezdődik: „Azzal a kritikával kapcsolatban, amelyet a Pandora legutóbbi számába Illés Endre írt Karinthy Frigyes Lepketánc című meglepően gyenge egyfelvonásosáról, Karinthy, ez az ötletmozaikmunkában aprózódó, de kiváló tehetség, mely oly könnyedséggel tudja meghódítani a magas elismerést és olcsó népszerűséget, hogy sokszor már mintha maga sem tudná megkülönböztetni magában az elsőrangú belső direktívákat és tiltásokat: egy hetilapban kijelentette többek közt, hogy *egyváltalában nem ellenszenves* neki a fiatalok *szigorú, bíráló hangja*. Megjegyzem azt is, hogy a cikk bevezetése *váratlan támadásról* beszél, amely Karinthy *egy írócsoporthoz* részéről érte, holott sem támadásról, sem váratlanságról nem beszélhetünk s Illés a maga nevében írt, noha, úgy tapasztalom, nagyon sok Karinthy-hívó véleményét fejezte ki.” (3. sz., 180.)

⁸² KODOLÁNYI János, *Megjegyzések Földi Mihályról*, Pandora, 3, 174–179.

⁸³ Hatvany Lili elbeszéléseiről írva: „Az író leg sikerültebben a gazdagokat rajzolja meg és ha valami kis, árnyalatszerű valószínűtlenséget érez az olvasó, az az ő hibája, mert e novellák szereplői egy különös, közönséges halandók számára elérhetetlen imaginárius, egzotikus világban élnek: övök a Pénz, a Hatalom és a Dicsőség! Ők, Ők, a Kiváltságosok, a Nemzetközi Életélvezők, a Henyék, a Degeneráltak és Perverzek, akiknek

ke a legérdekesebbeknek, mert tipikusan mutatja azt az utat, melyet a háború előtt felcseperedett, de csak a háború lezajlása után kifejlődött modern budapesti fiatalember megjárta. Érdekes őt röviden végigkísérni az első idők realista novelláitól, a kisemberek ábrázolásától a szintézisre törekvő könyvmonstrumokon át az *Engem szeress!* és a *Bubi* külsőséges transzparensvillogásába s végül a *Halasi-Hirsch fiú* mindent elnyelő nihiljébe.”⁸⁴ Persze Kodolányi szemében ez a nihilizmusba süllyedés és a felszínes irodalmi megvalósítás egybemosódik. Kérdés, hogy a jelzett tematikai és poétikai válság összemosható-e, különösen akkor, ha Földi pályaképét tipikusként tünteti fel: „S itt van minden bajnak a magyarázata és gyökere. Földi Mihály, mint az ő típusára teremtdött modern budapesti – vagy inkább városi – intellektuel, immár tökéletesen és hermetikusan elszakadt a természettől. [...] Földi Mihályon, mint típuson, látjuk a modern intellektuel-ember válságát, nihilizmusba vezető, menthetetlen rohanását, a népkultúrától, mint igazi kultúrától való tökéletes elszakadását s ennek az okait.”⁸⁵ A poétikailag érvényesnek feltűnő megítélés egyben kapcsolatot keres magyarázatként Földi Mihály pályájának tematikai megépítettségével, amely lehetséges, hogy ezúttal már a Válasz és a Szép Szó egy évtized múlva bekövetkező oppozícióját is megelőlegezi: és ezzel a jogos ítékezés talán jogosulatlan érvelésbe fordul az írásban, mint ahogy erre igen finoman utalt Komlós Aladár is idézett emlékezésében.

Olyan sokat vitatott nagynak tartott író életműve is fennakad rostájukon, mint a Szabó Dezsőé. A nemzedéki ösztűz jellegzetes példája a végül Tardos Pál néven megjelent kritika nyomdai példánya. Valaha Szabó Lőrinc a kommün utáni első pillanatokban Szabó Dezső titkára volt az általa szervezett írószövetségben. Napjairól levél formájú vitriolos naplót írt debreceni barátainak, legtöbbször egyes számban, kimondatlanul Kardos Pálnak.⁸⁶ Majd a *Kisnaplónak* is gyakori ironiával bemutatott szereplője Szabó

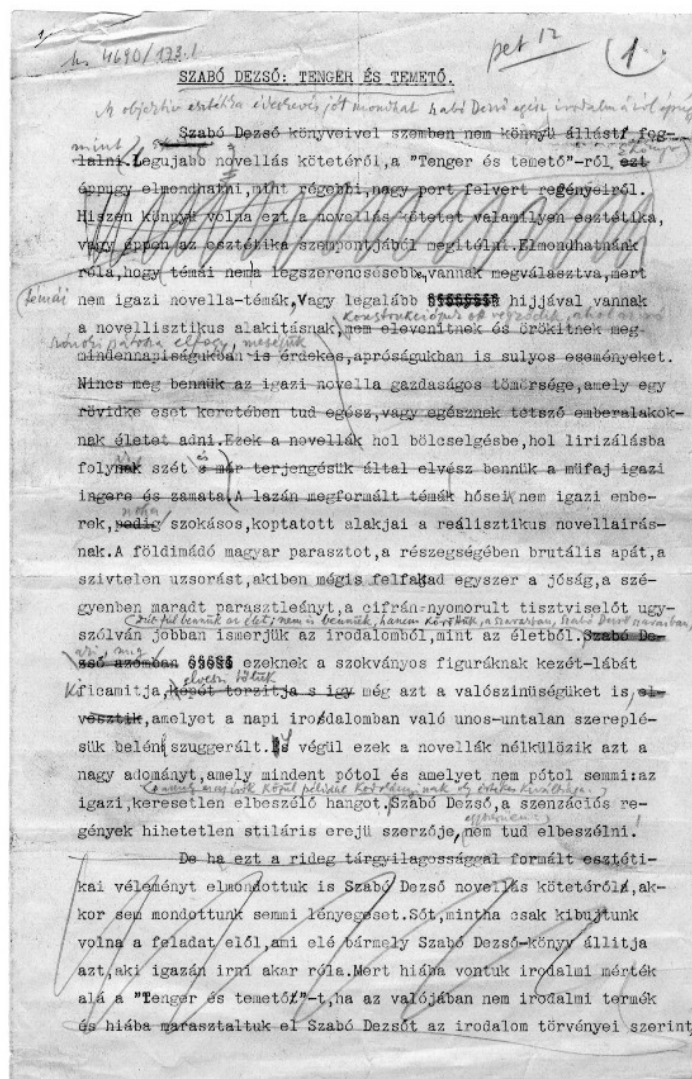
még nevet se tud adni a nem hozzájuk tartozó, csak révedezve dadogja: Ők! Ők!... Anakronisztikus világú könyv Hatvany Lili könyve. [...] Szinte bántó az író nő kozmopolita fölénye [...]. Nem akartam szóvá tenni – hisz egyetlen porcikám, egyetlen gondolatom se sovíniszta – de nem állhatom meg, hogy ki ne térjek Hatvany Lili könyvének idegenszerűségére. E novellákat igazán megírhatták volna angolul vagy franciául is. Olvasásukkor gyanút fog az ember, mert érzi, hogy a szerző nem érez kapcsolatot nemzettel és egyedekkel. Nem tud megállni az ellenőrizhető valóságban, ezért keresi és kedveli az élettől mesterségesen elzárt területeket. Nemzetközisége nem az a nemzetköziség, amely bizonyos kultúrfokon épp oly szükséges, mint a levegő; Hatvany Lili – e novellákból ítélve – nem látja a világot és az embereket, csak a dekadens, úri életművészek nemzeteken kívül, de nem nemzetek fölött álló kis körét. Ha a fontosabb és nagyobb részt, a jövődő alvó erőit látná, nem pazarolná tehetségét kizárólag ilyen témákra, és megtudná, hogy vannak dolgok, amelyeket érdeme-sebb megírni.” A Nyugat kritikusa ekkor ritkán fogalmaztak ilyen élesen ítélkezve, a szegénységet mint témát számon kérve: „Hatvany Lili tipikusan burzsoá író, akinek antiburzsoá hajlandósága csak annyit ér, mint a szenteltvíz.” Az ilyen író „nem alkot, [...] megelégszik a társadalmi rothadás romantikájának aprólékos rajzával” (SZABÓ Lőrinc, *Hatvany Lili: Ők: Kalandok és kalandorok*, Nyug, 15[1922], II, 142–143).

⁸⁴ KODOLÁNYI, *Megjegyzések...*, i. m., 174.

⁸⁵ *Uo.*, 178–179.

⁸⁶ Ez a napló Békés István osztálytársuknál maradt, aki 1944-ben, amikor zsidó származása miatt úgy gondolta, hogy veszélybe kerülhet, az irományt visszaadta Szabó Lőrincnek, aki sajnos a politikailag kényesebb részeket szerkesztői ollóval kivagdosta. Lásd SZABÓ Lőrinc, *Napok a Magyar Írók Szövetségében (Szabó Dezső mellett) 1919 őszén* = *Uő, Vallomások...*, i. m., 26–34.

Dezső.⁸⁷ Most Kardos Pál ír kritikát az aktuális Szabó Dezső-könyvről,⁸⁸ kellő kritikai megítéléssel. De ez kevés a főszerkesztőnek, aki nemcsak átjavítgatja az írást, hanem két gépelt oldalt bele is illeszt, saját kurzív betűjű Yost gépével⁸⁹ írva:

⁸⁷ SZABÓ Lőrinc, *[Kisnapló] (1919. december–1920. május 29.)* = ÜÖ, *Vallomások...*, i. m., 34–73, 643–668.

⁸⁸ TARDOS Pál, *Szabó Dezső: Tenger és temető*, Pandora, 1, 56–58.

⁸⁹ Amikor elbocsájtották állásából, végkielégítésül Sebestény Arnold gazdasági igazgatótól megkapta ezt a használt írógépet. A Pandora-korszak levelei és gépiratai ezen a gépen készültek. Lásd: *Harminchat év...*, i. m., 224.

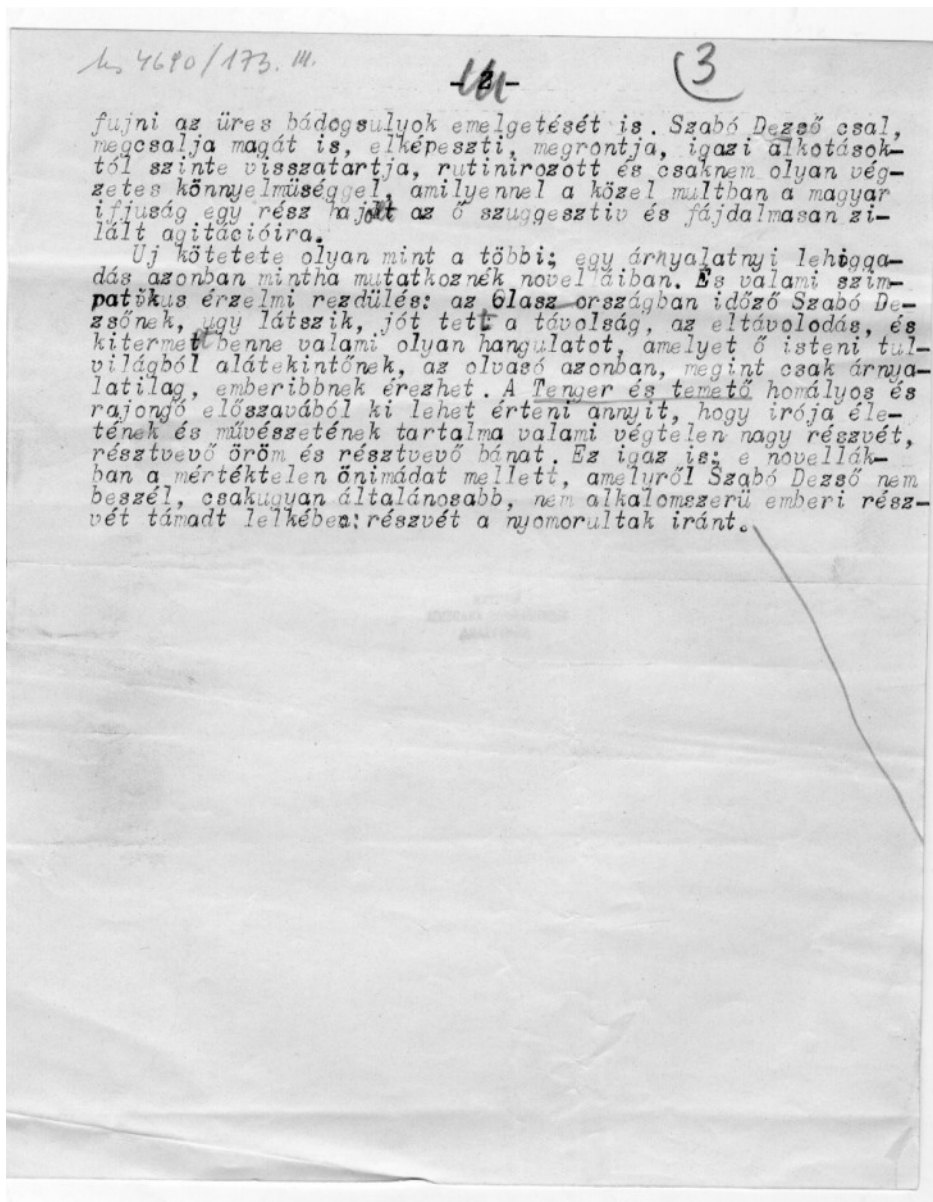
h. 4640/173. II.

2

Szóval: minden rosszat elmondhatunk Szabó Dezső multjáról és jelenéről és mégis mozog a föld, mégis mozog Szabó Dezső és a jövő, s nem bírja agyonütni sem Tisza István, sem kommunizmus, sem köpönyөгforgatás, még saját maga sem. A kritikusok igen sokszor elbánnak vele, az egyik brutálisan, a másik - félreértésből vagy politikából kihasználva az író pályafutási bűnköit - tartózkodó fölényvel; elbánnak vele, s Szabó Dezső mégis megmarad vadromantikus problémának, legalább is addig, amíg él. Minden könyve kiábrándít az íróhoz fűzött reményekből s mindegyik új ígérettel tartja nyitva a várakozási kapuit. S az ember nem érti, miért gyalázzák ezt az író-t a harag, gúny és lekicsinylés ~~valamint vágyakozás~~ vagy elhallgatás oly hatalmas méreteivel, ha egyszerűen és közönségesen csak rossz író?

Mostani új könyve a jobbakkal, legjobbak közé tartozik, noha írója elvadult lelkiismeretét itt is nyomja mindaz az irodalmi hiba, ami minden munkájának legfőbb, rögtön szembe-tűnő és egyetemes jellemzője. Szabó Dezső titokban nagyon érezheti ezeket az irodalmiaknak gúnyolt hibákat, mert a nyilvánosság előtt gyakran és lármásan, sokszor szép lendülettel, tiltakozik minden irodalmi szándék és irodalmi megítélés ellen. Ő nem író, hirdeti ma is a már újra-megavult trükköt, hanem teljesen és osztálytalanul ember. És irodalma /ez a félreszabott irodalom/ nem irodalom, hanem élet. Mintha a szuszter, aki lelkes és idomtalan extázisban szűkre készíti a cipőt, mondogatná, előre, a vevőjének, hogy az árú nem rossz, hiszen nem is akart jó lenni, nem is akart cipő lenni, hanem csak életmegnyilvánulás!

Szabó Dezső számára nem ez a mellverésként jelentkező, de mentegetődzésnek ható nagy-nagy emberkedés menti meg a fiatal irodalom becsülését, hanem forró, hű és vak szívének különleges és mértéktelen lirizmusa. Szabó Dezső mértéktelen tehetség, nem mérhetetlen; alaktalanság, nem mindenség; különbség, mint nagyon sok kortársa, mégis kevesebbet ér náluk; Szabó Dezső "zseni" tragédiája szerencsétlenség, mert sohasem tud egy történetet, jellemet, valami valóságot valóságosan meglátni; ~~minden~~ nem tud konstruálni és megkonstruálni. Victor Hugo-i romantikus magasztokra gyakran földob egy-egy részletet: utána gyors, hazugság, naivság, tehetetlenség és szócsökvetkezés. Tini-kus lírai tehetség ez az író: pillanatokig bírja csak magosságait, holott mondanivalója folyamotasságot csöndes, szerves, epikus építettséget kívánna. Szabó Dezső tehát, az alakítás és életre hívás majdnem tökéletes nemtudása mellett, állandóan kísérletezik, műfajzavarokat teremt: gyermek, aki tett-tett fessztelenségében aludni is a zseni hosszú nadrágjában akar. Szabó Dezső erejét saját féktelensége bénítja meg, és roppant hiusága nagy produktívá akarja fel-

2. x. *4. 4.*
A. 4670/193.4.
na ő voltaképen nem író. Nem író, mert sokkal teljesebben és osztatlatlanabbul ember, semhogy egy percig is csupán író lehetne. Szerecsére azonban a kritikus is ember, hábár többnyire kötelességének érzi, hogy ezt gondosan eltitkálja. En ugyérzem, Szabó Dezső szélesen áradó emberségével szemben a bírálónak is le kell szállani a kritika merev faragásu ítélő székéből, hogy bírói pálcáját félretelve, mint ember induljon az ember elébe.

Szabó Dezső homályos és rajongó előszót írt a "Tenger és temető"-höz, amelyben csak itt-ott érzik stílusának kifejező erejét. Röviden annyit érthetni beírdie, hogy az ő életének és művének partZalma valami végtelen nagy részvét. Résztvevő öröm és résztvevő bánat. Ez igaz is, de nem említi Szabó Dezső lelke tartalmának másik, nem kisebb felét: a mértéktelen önimádatot. Ezekben az Olaszországban írt novellákban azonban, úgy látszik, csakugyan az emberi részvét kerekedett felül lelkében: részvét a nyomorultak iránt. "Már csak sírás bennem az ódas anyám" - mondja maga is. És ha régebbi munkáiban is lényeg volt a részvét, itt emberibb és korlátlanabb lett. Szabó Dezső mindig mélyen érezte az emberi nyomorúságot, de nagy regényeiben külön magyar nyomorúságként fogta fel és okát valami elnyomó idegen fajban ~~szidóban~~ zsidóban, tótban vagy svábben kereste. S az elnyomottak szeretetéből fakadt gyűlöletét és gúnyját ezeknek a valódi vagy vélt elnyomóknak husába és vérébe korbácsolta. Olaszországban mintha kiábrándult volna ebből a faji szenvedélyből. Talán arra "döbönt rá", hogy az olasz nyakán nem ül idegen, elnyomó faj és mégis: a szegénynek itt is pusztító nyomor a sorsa. Ki hát az oka? *ellen fordító* Kinek a ~~lávaz~~ *Készen* a felháborult lélek ~~elperzselő dühét?~~ *rad= és* Kinek köpködjé ~~szidó~~ *gúny* fekete mérget? Ki itt a bűnös? Ki a borzalmak világának felelős szerzője? A "Tenger és temető" minderre egy szóval felel: az Isten.

Igenis, hangsúlyoznunk kell egy előkelő szépirodalmi folyóirat *valamelyével* szemben, *amely* brutális félreértéssel keresztény romantikát lát a "Tenger és temető"-ben: ez a novellás kötet egy elkeseredült *rad= és* zsidóirat, egy mérgező gúnyirat, nem a zsidók, nem a svábok, nem a szlávok: hanem az idegen és gonosz alkotó ellen. Sarkadi-Schönberger, Plahota államtitkár és König Lajos író most örülhetnek: ez egyszer nem ők kapnak ki. Szabó Dezső minden békítő

magyarázatot félredobva, amit Arisztotelesz óta filozófia és teológia a rossz eredetéről kiokoskodott, magát a teremtést teszi felelőssé az irtózatos és elviselhetetlen létezésért. Ez a ferde vadságában is félelmes erejű gondolat torzította a ^{szilaj} etelenre, a novellák történetét és hőseit, ez tör ki az elbeszélés sineiből valami szeszélyes filozofálás uttalan utaira.

De ne feledjük, hogy ez a szilaj gyűlölet és ^{egy valójában,} ~~jeges~~ ^{szilaj} ~~guny~~ ^{szeszélyes} annak a szelíd szeretetnek és mekleg simogatásnak a gyermeke, amellyel Szabó Dezső a szerencsétlen áldozat, a nyomorúságos ember felé közelodik. És amikor ennek a diszharmoniaiba vegyült két érzésnek kell kifejezést adni, akkor találja meg igazi feladatát a Szabó Dezső-i stílus, amely az elbeszélésben nem tudja, mit tegyen szertelen ^{embernek} ~~örömeivel~~ ^{szeszélyes}. Ez a legendás erő nem más, mint felülmúlhatatlan képesség: súlyosat ütni és fájót döfni, forrón élelni és eksztázisra ^{szeszélyes} ~~rajongani~~.

A "Tenger és temető" novelláiban az elbeszélés sodra gyakran megáll s agyüzlőködő guny áradata örvényes ^{szeszélyes} ~~forrásbákezd~~ a simogató szeretetével. Ezeknek ^{szeszélyes} ~~különbös~~ ^{szeszélyes} ~~örvénylő~~ ^{szeszélyes} érzéseknek atekvát kifejezője a Szabó Dezső sokat magasztalt ^{szeszélyes} ~~stílusa~~. De ezek a helyek már kihangzanak az elbeszélésből s líraként zenének fel. Mert Szabó Dezső, amikor igazán költő, nem elbeszélő, hanem lírikus, persze neifinomult impresszionista, hanem lírikus abban az értelemben, mint talán Kassák, vagy még inkább, mint Szabó Lőrinc legújabb verseiben.

Ismétlem, a "Tenger és temető" nem irodalom. Több és kevesebb annál. Helyes vagy helytelen, de érdekesizgató emberi tett. És most ^{szeszélyes} ~~viesszállva~~ ^{szeszélyes} ~~a kritikai szövegbe adjunk Szabó~~ ^{szeszélyes} ~~Dezsőnek még egy megrovást~~. Egyik-másik novellájában súlyos izléstelenségeket követ el. Az "Ecce homo"-nak maga a témája is vaskos izléstelenség. Nem szólnék ellene, ha Szabó Dezső, mint Nietzsche a jó és rosszon, felülemelkednék az izléses és izléstelen határán. De ő erősen érzi az izléstelenség undarító voltát s éppen hősködésből él vele: pour épater le bourgeois. Ez pedig irodalmilag rég divatját mult ^{szeszélyes} ~~póz, irodalmilag~~ ^{szeszélyes} ~~is gyarló~~ ^{szeszélyes} ~~gyere~~ ^{szeszélyes} ~~kesség~~.

Kardos Pál

Persze az elítélések szigorúsága mellett önmaguk felé is hajlott az értéksuggeráló figyelmük. Nemcsak Kardos Pál kritikája emeli ki mellékmondatban Szabó Lőrinc líráját, a prózában Kodolányi jelenik meg normaszervező erővel kritikák mellékmondataiban. Tehát maga a Pandora is megkezdte a nemzedék kánonjának érvényesítését.

Az időszakban tipikusan adódott és jól megválogatott elítélések mellett jó érzékkel találják meg annak az évnak maradandó irodalmi értékeit is: Kosztolányi *Édes Annáját* és Babits *Halálfiát*. A kiválasztás és az értékelés a Pandora sajátosan felvállalt két szempontú elemzési módjával történik. A kíméletlenül szigorú, az alkotó személyére való tekintet nélküli esztétikai mérték, és ehhez társítva a művek szociológiai vonatkozásainak, a lényeges társadalmi kérdésekhez való kapcsolódásának vizsgálata. Így üdvözlí egy nagy változásokat megélt nemzedék önvizsgálódását és útkeresését Szabó Lőrinc a *Halálfiában*:⁹⁰ „Babits módszere, eszmei problémáknak sorsokon át való teljes megmutatása, emellett a legművészebb módszer olyan írók megnyilatkozása számára, akik nemcsak hirdetnek valamely kész igazságot, hanem vezetnek az igazságok felé vivő úton, megmutatják az igazság készülését, akiknek politikája tehát [...] elsősorban pedagógia, mint a Goethéé.”⁹¹ És ha leírja Szabó Lőrinc kedvelt mintája nevét, továbbgondolja Babits regényén gondolkozva szinte saját leendő költői útját is, felfedezi a modernség új hozadékát, amelyet a Pandorát követő években, a *Te meg a világ* kötetben összegezhető verseiben fog sajátjává alakítani. Egy természetben eltöltött pár nap, a hazai elfoglaltságokat maga mögött hagyott idő megadja a távlatot, amelyben irodalmunk továbbfejlődésének pillanatát érhetjük tetten. A Pandora adja a feladatot, a Babits-regény adja a témát, és a költő máris öntudatlanul leírja a modernség alakulásának, a dialogikus beszédmód alakulásának újabb poétikáját. Megelőzve saját költői gyakorlatát! Költőként még évekig – beleértve az elhallgatás kétségbeesését is! – fog bizonytalankodni. Pedig itt, ebben a szövegben már készre fogalmazza a váltás poétikai lehetőségét.⁹² Hosszabb idézet, de a valahai mester szintetizáló értékű regényéből a valahai költő-tanítvány kiolvassa a maga útjának előrevetülését is. A szöveg terjedős, mert itt, először történik meg a magyar irodalom történetében, hogy – nem teoretikus, de – egy alkotó költő ráébred az elkülönülés poétikai lényegére. A modernségen belül tudatosítja, hogy mi az a jellemző, ami megkülönbözteti a Nyugat első korszakát, az alapító atyák poétikáját az elkövetkezőtől. Irodalomtörténeti pillanat: ha valamiért, ezért a leírásért létre kellett jönnie a Pandorának. Ekkortól indul el a tudatosodásnak a folyamata, amely az újat felmutatja a modernség történetén belül. Egy prózai alkotás poétikai problematikájának végiggondolása még a teljes irodalmi mezőnyben megjelenhető lehetőségek mérlegelése, rokona Németh László és Szerb Antal, valamint Halász Gábor utóbb – szintén a prózára is érvényes – tájékozódásainak. Ebben a terjedős eszmélkedésben tehát még benne van a prózára is

⁹⁰ SZABÓ Lőrinc, *Séta idegenben...*, i. m., 233–245.

⁹¹ *Uo.*, 243.

⁹² Lásd a dialogikus poétikai gyakorlat alakulásáról írott összefoglaló tanulmányomat: KABDEBŐ Lóránt, „A magyar költészet az én nyelvemen beszél”: A kései Nyugat-líra összegződése Szabó Lőrinc költészetében, Bp., Argumentum, 1996², 7–35.

kiterjeszthető poétikai programformálás esélye is. Nemcsak a *Te meg a világ* előrejelzése, hanem az ezt megelőző Németh-regény, az *Emberi színjáték* ars poeticája is.⁹³

A stílusról volt szó, úgye? S arról, hogy itt érdemes figyelni mindarra, ami mellett az olvasó, e regény utazója, elhalad. S hogy a cselekmény vidám turista-lábai virágok közt járnak... Ezért bizonyos mértékig ünnepélyes, sőt patétikus ez a stílus és ez az analízismód, – ez azonban a megfelelő helyeken öngúny is, és szinte a pátosz öngyilkossága, úgy hogy csak a szerető fölény ünnepélytelen ünnepélyessége az állandó benne: hétköznap és ünnep magátólértetődően egyesül ezen a virágos réten is, ahol most mi járunk. Megemlítem a latin szavakat is, a mitológia stílusba-realizálását: finom részlethatások, éltető jellemzés mellett kitűnően éreztetve az idegen idő távlatát. Babits, úgy érzem, a mozinak is hasznát vette, nemcsak a kezdőfejezetekben, amelyek éveket vetítenek és pattantanak előttünk: itt inkább a szerkesztés mutat moziszerűsége; az igazi és érdekesebb moziszerűség rejtettebb e stílusban: figyelje majd meg, hogyan hozza közelebb a dolgokat s hogyan távolítja őket a szavak tárgyszerűbb vagy elvontabb megválogatásával, aszerint, hogy precíz vagy inkább hangulati hatást akar kelteni és hogyan tud tudatalattiságot sejtetni elfolyó remegésekkel, amit nem a szavak tartalmából, hanem csak – hogy úgy mondjam – homályosságuk fokából érezhetünk ki. Távolcserék minden fajtája szerepel itt és premier-plan és egymásrafotografálás, – alázatosan, ahogy a cél és kifejezés szolgálaihoz illik s nem lázadva modorra, mint rossz forradalmároknál. Nem hallgathatom el, bár mellékes, hogy Babitsnál általában sokat szerepel a must meg a lekvár, jó baracklekvár íze, – nekem túlsokat és hogy szerintem néha túlközel kopognak egymáshoz „ama” Nagybetűk Koturnusai... Viszont mindez együtt, ez a prózastílus, csodálatosan objektív, objektíválja a lírát is: a lelki folyamatok ily szimbólikus-reális analízise megteremt valami parancsoló mechanikusságot, az elhívés ellentmondás nélküli, gépies állandósulását: mintha érzelmek kémiai laboratóriumában volnánk: minden törvény, biztos s mégis van ebben a józanságban valami ijesztő, démonikus és szürreális, mint a tudomány mélyén. Fokozza e módszer hatását egy másik különös eszköz, amely látszólag összeférhetetlen az előbbi komolysággal: helyenkint riport- és ponyva-hang szólaltat meg fordulatokat, önkénytelenül is jellemezvén megfelelő lelki eseménybeli helyzeteket s megint csak parancsoló-elhíthető objektivitást adva az elbeszélő írónak oly pontokon, ahol nem lehet objektív, mert ő maga sem lát tisztán s csak mendemondákat közöl, száraz fentartással: „evvel ellentétben áll Gyula vallomása...” Ennek testvérei a kissé ka-

⁹³ És a poétikai távlaton túl napi-gondolkozási módszert is feltalálnak a lap egymással is vitatkozó szerzői-szerkesztői. Ugyanebből a módszerből fakad a költőnek utóbb annyi szenvedést okozó, mindent kimondani akaró, mindent végiggondolni törekvő gondolkozási sajátossága: barátok között gátlástalanul ellentéteket szembe-sítő kijelentésmódja. Mindebből utóbb csak a sértő, veszélyt hozó gondolat kimondása válik emlékeztetéssé, mindennek ellentételezése elmerül az emlékezetben. Szabó Lőrinc majd 1945-ös *Naplójában* tér vissza ehhez, a Pandorában előtte megnyíló örvény-lehetőség értelmezéséhez: ez lesz emberi sorsának buktatója, költészetének kiemelője (lásd SZABÓ Lőrinc, *Vallomások...*, i. m., 264–519 [*Bírákhoz és barátokhoz: Napló és védőbeszéd, 1945* című fejezet]).

landos idézőjelek, hivataloshangú, aktaszerű objektivitás, költőivé-emelt detektívregény-motívumok: Babits régóta ismeri a gide-i *sotie* élvezetes ízeit.

Egyébként is élvezet figyelni az írónak ezt az objektivitását. Háttérfestő, zárójeles részeknél csaknem történetírói kívülállást észlelhetünk, hangja itt költői, magas vezércikk-hang, hiszen csak utal olyan tényekre és emlékekre, amelyeket az olvasó legtöbbször vezércikkekben hall fölemlegetni: s ennek is valami külön életszaga van s telíti az ábrázolt helyzetet a megszokott, tehát megbízható adalékfelsorolások bizonyítóerejével. Még érdekesebb azonban az az objektivitás, melyet az első személyben nagyritkán, zauberbergi többesben már többször beszélő író a saját alakjaival s rajtuk át a saját regényével szemben mutat: kritizál. Megkritizálja a saját irodalmában a saját módszerét, közbevetett kis mondatokkal, megjegyzésekkel, áthidalásokkal, módosításokkal, melyeket nem könnyű észrevenni, hiszen állítmányukban az első személy sohasem szerepel. Mintha másvalaki teremtette volna az alakokat s ez a más író Babits baráti széljegyzeteit beékelte volna, két vessző közé, ide is, oda is: és ezek a kritikus kis megjegyzések ebben a stílusban szintén éltető momentumokká olvadnak, elbeszéléssé! S az író továbbmegy, apróságokban tovább keveri magát és a regényt, az életet és az irodalmat, valahogyan pirandellói értelemben (amit már Gide és Thomas Mann is megcsinált, sőt Jókai is, azt hiszem, *A tengerszemű hölgyben*), – regényelméletet fejt ki regénye folyamán, de oly módon, hogy cselekmény és esztétika egybeépülve kölcsönösen mozgassa egymást előre. Egyáltalán, az egybeépítés szempontjából megoldások *trouvaille*-bányája ez a könyv.⁹⁴

Valóban a Pandora tájékozódása pillanatában az irodalmi gyakorlatban ez a dialógikus kérdezőmód éppen a prózában jelenik meg. Méghozzá a Nyugat alapító atyáinak műveiben: a *Halálfiában* és az *Édes Annában*. Kodolányi az *Édes Annában*, egy cseléd-lány pszichológiai meggyalázásában és biológiai tisztulásában egyben a magyar szegénység szimbólumát is megtalálja: „A kis cseléd története az egészen géppé aljasított, kiszipolyozott, minden emberségétől megfosztott és saját legelemibb kérdéseinek intézéséből elütött szegénység sorsát példázza.”⁹⁵ Emellett megfogalmazza az olyan irodalombeli- és gondolkozás-igényét, mely a hazai valóság elemzésére és megváltoztatására is utat tud mutatni: „A fegyverek zajában nem hallgattak úgy a múzsák, mint az úgynevezett magyar reneszánsz korszakában, amely a forradalmak lezajlása után szakadt az országra. Ez a sivár és már-már kilátástalan állapot: kezd megváltozni. Mindig több és több író akad, hozzá éppen a legjavából, aki objektíven, higgadtan, pusztán az igazság keresésének vágyától fűtve, boncolgatja a zavaros esztendő mélyén rejlő összefüggéseket, mintegy a haruspexek módjára vájkálva a történelmi belekben, s jósolva jövődő sorsukat.”⁹⁶

Az azután más kérdés, hogy ezt követően a továbbfejlődés a lírában tudatosodik, a hazai kortársak nem veszik észre a prózában való továbbalakulási lehetőségét ennek a

⁹⁴ SZABÓ Lőrinc, *Séta idegenben...*, i. m., 240–241.

⁹⁵ KODOLÁNYI, *Kosztolányi Dezső: Édes Anna...*, i. m., 17.

⁹⁶ *Uo.*, 17.

kérdezési módnak. Az *Édes Annát* követően Esti Kornél történeteit csak aktuális önparódiaként olvassák, és Németh László *Emberi színjátéka*,⁹⁷ Szentkuthy, majd Határ Győző prózaformái pedig epizódnak maradnak meg a század harmadik harmadában öntudatra ébredő prózaalakulatok felléptéig. Szerb Antal, Németh László, Halász Gábor, majd pedig a *Tegnap* írójának, Kolozsvári Grandpierre Emilnek a prózára vonatkozó megfigyelései⁹⁸ csak az ismeretterjesztést szolgálták Esterházy Péter ősökre figyelő keresésének alkotáspoétikai megjelenéséig.

*

Mielőtt az utak szétváltak. A poétikai vizsgálódásnak a Pandorában szinte mindmósztanáig észre nem vett kiemelkedő tájékozódása helyett az érdeklődésnek hangsúlyosan egy másik mezőre való kiterjesztésére koncentráltak a kortársak, maguk a lap létrehozói is: a művészi és a világnézeti-politikai szempontok együttes jelentkezésére figyelnek. Ezért válik a kortársak szemében inkább a Kodolányi módszerével kiemelt *Édes Anna*-elemzés a lap kritikai hangjának meghatározójává.⁹⁹ Ez a tendencia a legizgalmasabban azokban a kritikákban található, amelyek felemás művek elemzését végzik. A művészi kisiklás okait igyekeznek visszavezetni világnézeti fogyatékokra, avagy annak primitívebb, durvább jelentkezésére: az üzletre. Jó példa erre Sebestyén Imre elemzése Thea v. Harbou és Fritz Lang *Metropolisz* című filmjéről.¹⁰⁰ Problémafelvetését, a társadalmi ellentétet végletesen mutató tablót méltatja: „...Az első negyedóra [...] nagyszerű. Ameddig a tulajdonképpeni darab nem kezdődik meg, amíg csak a seregszemlét és a topográfiát látjuk, ameddig csak kiszélesítésről van szó.” De a cselekmény, megoldás giccsé fajul: „Szóval olyan film, amelynek testét magas és modern művészi ambíció és tehetség építette, s lelkét – mint oly sokszor – megrontotta az üzleti érdek természetes óvatossága.”¹⁰¹

Ugyanezt a kettős szempontú elemzést találjuk Szabó Lőrincnek élete talán legpolitikusabb tanulmányában is.¹⁰² A Zilahy drámája ürügyén írott cikke (*Magyar sors és Fe-*

⁹⁷ A regény kiadástörténete is jellemzője lehet a magyar próza poétikai alakulása hatástörténetének: a regény folytatásokban jelenik meg a Napkeletben, ezt követően könyv alakban nem lát napvilágot; közvetlenül Budapest ostroma előtt az író regényeit felvállaló Franklin Társulatnál kinyomják, az ostrom alatt a példányok krúdában részben megmaradnak. Ezeket újrakötve 1957 után antikvár forgalomban lehetett először megszerezni.

⁹⁸ Lásd a két háború közötti próza elméletének és gyakorlatának szétválásáról KABDEBŐ Lóránt, *Kolozsvári Grandpierre Emil Tegnap című regényéről* = Uő, *A műhely titkai*, Bp., Móra, 1984, 18–37 (Kozmosz).

⁹⁹ A lap emlékező munkatársainak egybehangzó véleménye.

¹⁰⁰ SEBESTYÉN Imre, *Metropolisz*, Pandora, 1, 62–63.

¹⁰¹ Uő., 62–63.

¹⁰² Legalábbis a harmincas években elvétve megjelentetett, utóbb sokszor vitatott tanulmányai is ennek az írásnak továbbmondásai, ennek a frazeológiáját utánozza – persze nem törődve a közben megváltozott politikai körülmények közötti visszhanggal. Ennél fontosabb: hivatkozott ez az írása a Zilahy szerkesztette Magyarországon vállalt segédszerkesztői tevékenységéhez. Szabó Lőrinc kétszer szerkesztett elhivatottságból: a Pandora idején és 1934–1936 között, a Magyarországnál. Lásd HORÁNYI Károly e tárgyban készített alapvető tanulmányát: *Szabó Lőrinc mint a Magyarország segédszerkesztője és az Új Szellemi Front*, ItK, 2009, 273–337, 395–472.

hér szarvas) már nemcsak a társadalmi szemlélet számonkérése, illetőleg megjelenésének dicsérete, mint korábbi, a politikától határozott távolságot tartó kritikái. Ekkor kifejezetten politizál. És ez természetes gyakorlati meghosszabbítása alkotásmódja ekkori fázisának, *A sátán műremekei* kötete társadalomképének. Ugyanazt a polarizáló tablót vonultatja fel, amit a *Metropolisz* kezdőképeiben üdvözölnek. És most adódik számára egy lehetőség, hogy ebből a képből gyakorlati következtetéseket vonjon le. Szerencsés pillanat, hogy épp ekkor egy folyóirat is rendelkezésére áll, hasonló igényű-törekvésű munkatársakkal. Valójában a Zilahy-esszében elbeszél Zilahy feje felett, egy, inkább a Móriczra alapozott prózaeszményt fogalmazva meg. A Móriczra koncentrált prózaeszmény (talán éppen Kodolányi baráti hatására is) egy hagyományosabban szociologikus és valóságcentrikus formálás eszménye körül kristályosodik még Szabó Lőrinc esszéjében is. A Pandora prózaeszménye a szegénység problematikáját minden oldalon (mondjuk ki: a meglévő jobb- és baloldaltól) egyként számon kérő, a nemzeti sorsot féltő megszólalásmód várása. Folytatása ez *A sátán műremekei* szociológiai vonzásának, de elmarad a magyar lírában bekövetkező továbbfejlődéssel való szinkronizálástól. Ahogy végül is a század első felében a próza gyakorlata is elkülönbőzik a költészet világirodalmi modernségű felvirágzásától. Ez esetben a költő – kritikusként – inkább csak politikai ábrándok összegezőjeként jelenik meg.

Az ürügy, a kiindulás egy színdarab: Zilahy darabjában a Pandora kritikusi találtak olyan szándékokat, melyek a rutindrámák fölé emelték azt. *A fehér szarvas* írója a magyarság háború utáni problémájával kívánt igényesen foglalkozni: „Zilahy darabjában kor és egyetemesség van: az egyéni lélekrajz kivétel a jelenre s tömegeket akar mozgatni: tehát tett, irodalmi és társadalmi értelemben, s jó alkalom elmondani egyet-mást, ami hozzátartozik e darab gondolatköréhez.”¹⁰³ Ez a gondolatkör a kor divatos szólamával élve, a „magyar sors”. De Szabó Lőrinc ezt a kifejezést nem idézőjelesen használja, hanem annak elhallgatott és elhallgattatott valódi tartalmát követeli. „Mindenekelőtt: ez volna kívánatos, a nyílt színvallás, leszámolás és megismerő-megismertető vita, az akár eredménytelen megtárgyalás, jobb- és baloldal és középút felé egyaránt.”¹⁰⁴ Vitája e pontban inkább még csak a kommersz irodalommal van, világnézetet követel, „akármilyen célok legyenek is”,¹⁰⁵ csak legyenek, hogy lehessen vitatkozni. „Mert ma Magyarországon szinte diktatórikus a vágy a közönségben is: elfojtani és megtiltani minden végiggondolást, problémakörüljárást, sebőlfedést. Hallgatni, elhallgatni, lehazudni!”¹⁰⁶ Itt kötődik szövegszerűen is a Móriczra figyelő eszményhez, hiszen a Babits-esszéjében is megidézi Móricz hasonló témájú és hangnemű publicisztikus indulatát. Ott nem efelé kötődik, nem ezt fejt ki, ott a költő figyelme másra terelődött, itt ellenben helyben marad, folytatja Móricz ott elejtett gondolatmenetét: „Móricz Zsigmond szavaira gondoltam a Pesti Naplóban, és otthoni harcmodorokra, a jelen tények gonoszságára és erejére: *az a közerkölcs, hogyha valaki kritizál, azt meg kell fosztani nyugdíjától s másnap felszólítani*

¹⁰³ SZABÓ Lőrinc, *Magyar sors és Fehér szarvas...*, i. m., 129.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Uo., 130.

a szerkesztőjét is, hogy csapja el! S: ha valaki olyat ír, ami nekem nem kellemes, a kegyerét, egzisztenciáját, életét összerombolni! Én sem hiszem, hogy úri, korrekt és kiváló szellem ilyesmit akarna. Pfuj! Még szerencse, hogy a kitartásnak, mely gyakran hajlandó megroppanni, oly erős támasza a környezetaljasság reakciója, a felháborodás és büszkeség! Igen, kitartani és szuggerálni a becsületességet! Szuggerálni a vak elfogultság felé éppúgy, mint a megérintett hiúság természetes, emberi, önző fájdalomával szemben!”¹⁰⁷

Újabb támadása már épp ez ellen a konszolidációs hazugság ellen fordul. A terror idején még támogatható lehetett a konszolidáció-igény, de a konszolidáció pár évi fennállása után világossá vált ennek diszletvolta: „...összebékülésről szó sem lehet társadalmunkban, csak tisztázásról, közös érdekről, praktikus alapú megértésről.”¹⁰⁸ Ennek alapja pedig: „...őszinteség kell, hogy zsidó és keresztény, kapitalista és proletár mind szabadon elmondhassa a maga baját, s a másik őszinte megértés-vággyal hallgassa meg s szövetkezzen, amennyire érdekei, lelkisége és a kényszer szövetkezni hajtják és engedik.”¹⁰⁹ Amennyire határozottan körülíró és indulatos hangnemű, politológiai annyira naiv is ez a program. Egyet azonban mutat: a konszolidációs rendszer válságát, a hazai valóság reformista újrendezésének igényét. És a folytatás meggyőző arról, hogy az újrendezésben hol találna meg a maga helyét a költő. A jobboldal elkenő taktikáját egyértelműen elutasítva, a baloldalt keresi: „Hol a baloldal? Hol van az emberi gondolatok felének mozgási szabadsága?”¹¹⁰ Ugyanakkor a Babits-tanulmányában elejti megjegyzését, amely a baloldal fogalmán annak nem leszűkített, csak védekezésre hangolt változatát érti: „a haladó magyarság és a »magyar baloldal« gondolata, melyet sajnálatos volna önállótlan értékű antiszemita szimpátiává, egyszerű negatívummá nevelni”.¹¹¹ A Zilahy-esszében is elhatárolja magát a baloldaliság áruvédjegy jellegű szűkítésétől.

Ugyanazt a visszhangot keresi a politizáló Szabó Lőrinc is, mint az ekkor a szegénység problematikájára koncentráló költő. *A sátán műremekei* világát. A számára (és a Pandora fiataljai számára szintén) nem létező baloldalt szeretné definiálni. Mit ért persze ezen? Egy, a szegénység felszámolását, az ország elviselhetetlen problémáit megoldani szándékozó politikai akaratot, amely felette áll a taktikázgató meglévő jobb- és baloldalnak. A Pandora és szerkesztője nem áll egyik politizáló oldal mellett sem. A nemzet sorsát félti és a szegények helyzetét panaszolja. Azt az ideális „baloldalt” keresi(k), amely a változtatás reményét gondolná át. Ha nem is a gyakorlatban, de vágyaiban legalábbis. Ezt a nem létezőt vázolja fel, reméli. Persze talán már ekkor is érzi megvalósulhatatlanságát.

A sátán műremekei verseinek robotba hajsolt, kizsákmányolt rabszolgáiban ismeri fel az igazi baloldal potenciális meglétét: „A nemlévő, de igazi baloldal: Magyarország hét-nyolc millió szegény embere [...]. Erről a baloldaltól azt mondtam, hogy nincs meg,

¹⁰⁷ SZABÓ Lőrinc, *Lihegő erdők...*, i. m., 239. A hivatkozott, a hírlapi vitatkozás jogát védő írás: MÓRICZ Zsigmond, *Ady Endre sirja*, Pesti Napló, 1927. május 8., 5.

¹⁰⁸ SZABÓ Lőrinc, *Magyar sors és Fehér szarvas...*, i. m., 130.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ SZABÓ Lőrinc, *Séta idegenben...*, i. m., 245.

legalábbis politikai értelemben aktuálisan nem baloldalon áll (ami különben is csak címke s eltolható), hanem nevelése, neveltlensége, képzelődései, vágyai, elnyomottsága, kényszerűségei, hiúsága és bizonyára még nagyon sok, reálisabban is megfogalmazható ok miatt, érdeke ellenére s öntudatlanul [...] olyan politikai társadalmi síkokba rétegződött föl, amelyek magasabbak és jobboldalibbak, mintsem hogy számára igazság és valóság lehessenek.”¹¹² Ebből következik a nagyon felelősségteljes feladat – a felvilágosítás, a szegény milliók érdekeinek, az általuk képviselt magyar sorsnak vizsgálata.

E szerint a mérték szerint méri meg mindjárt magát Zilahyt is, aki igényében többnek bizonyult ugyan a kommersz íróknál, a megvalósításban ellenben jóval saját igénye alatt marad. Zilahy ebben a világban csak úgy van otthon, „mint úr az urak vagy az úr a parasztok közt: a magyarság problémáit azonosítja a dzsentrí problémáival [...] nyolc millió emberhez szeretne szólni, néhány tízezernek beszél is, de tulajdonképpen csak párszáz ember érdekét szolgálja igazán közvetlenül, s a többieket érzelmeiken keresztül megfogva, hozzáhangolja e párszázak érdekéhez.”¹¹³ Illúziófosztása, a munka hangoztatása évek óta már a bethleni jelszó is, bátorsága valójában hatalmilag megnyitott síneken futott. Így érthető, hogy bár színdarabja vihart kavart fel az illúziókat kergető középosztályban, valójában a konszolidáció egyik arcának szócsöve maradt, ezért „tüntette ki” a premierjét személyes megjelenésével maga Horthy kormányzó is.¹¹⁴ De saját igénye és ez igényt fejező olvasó kritikusa épp ezzel elégedetlen. Kritikusa más feladatot jelez számára, azt, hogy egy szűk, magát a nemzettel azonosító, sokban anakronisztikussá vált réteg, a dzsentrí írójából a nemzet írója legyen: „Hogy igazán jelentős és igazán nemzeti író lehessen [...] el kellene mélyítenie nemzeti érzését [...] hogy találkozzék azokkal a magyar milliókkal, akik ma még talán inkább ömellel állanak, de nagyon messze vannak maguktól.”¹¹⁵

Szabó Lőrinc hivatkozik modellekre, akik ezt az igényt szerinte kielégítik: Ady, Móricz, Kodolányi; vagy „akár” Szabó Dezső. Ő (és modelljeit is e felé értékeli át) egy vágyott társadalmi egyetemesség szószólójaként jelenik meg. Azaz, a támadott konszolidáció ködösítő politikája helyett egy újabb, tudatosan szegénység-ellenes konszolidációt keres. Az osztályok érdekeit és ellentéteit azért akarja élesen körvonalazni, hogy ezáltal elérje érdekeik egyeztetését.

Olyan programot eredményez ez, amelyik az állandósuló elégedetlenség és visszhangtalanság panaszolásához viszi, és gondjai szaporodásával, a Pandora válságba jutásával, a szociológiai erővonalak változatlanságával az értetlen tömeg elítéléséhez vezet. A támadást undor váltja fel, s ez a lázadás céltalanságába torkollik. A szegények milliói

¹¹² Uo., 131.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ Az Est-lapokban is nagy elemző cikkek látnak róla napvilágot. A Pesti Naplóban Kárpáti Aurél (1927. március 19.), Az Estben Laczkó Géza (1927. március 19.) ír róla, majd a Magyarország március 30-i száma egész kolumnán foglalkozik vele. A Pesti Napló 1927. március 19-i számában a 14. lapon pedig ez a hír olvasható: „Pénteken este díszes külsőségek között folyt le a Nemzeti Színházban *A fehér szarvas* premierje. Az előadáson megjelent Horthy kormányzó is családjával”.

¹¹⁵ SZABÓ Lőrinc, *Magyar sors és Fehér szarvas...*, i. m., 133.

ezután már nem érdeke ellenére szellemileg is rabságban tartott, kiszabadítandó potenciális baloldal, hanem tehetetlen tömeg lesz, amelyik mindig csak befolyásolható; a politika nem a társadalmi mozgásba való aktív beleszólás, hanem megvetendő taktika, amellyől elfordulni az egyetlen bölcs, emberi magatartás. Fölé kerülni már nem politikai aktivitással akar, hanem azzal, amihez saját lehetőségein belül képességet érez és talál: a poétikán belül. A meg nem talált „baloldal” egyetemességét felváltja számára a poézis egyetemessége: univerzalizmusa. Ezt követően szerkesztőként még egyszer megpróbálja ezt az oldalakat és osztályokat feletti politikai elképzelését elhivatottan szolgálni 1934 és 1936 között a Magyarország segédszerkesztőjeként, éppen Zilahyval karöltve. Miután Zilahy távozott a Magyarország éléről, s ezzel megszűnt a lapnak az Új Szellemi Front mozgalmához köthető korszaka, Szabó Lőrinc számára a szerkesztői munka nem jelent már elhivatottságot. Ekkortól végleg költőként definiálja önmagát.

De ez a változás már a Pandora rövid idején belül is megfigyelhető. Első számainak politikai vitatkozásai után inkább az esztétikai vagdalkozás kerül előtérbe. Szabó Lőrinc második nagy tanulmánya, a *Séta idegenben* már elsődlegesen poétikai problémákból indul ki, ez a tanulmánya és a Karinthyval vitatkozó cikke inkább klasszicitás-igénye megjelenési formájának, „univerzalizmus”-teóriájának kifejtésére szolgál. Míg pályakezdésétől mindmostanáig politikai igénye stílusváltásai mindegyikét is kiszolgálta, ez a megfogalmazás már egy lényegesen új, szemléletben és kidolgozásban változott korszakának előlegezése. Az esetlegességektől, irányzatoktól függetlenedő, politikai-ideológiai relativizmust hirdető, az egyéni létezés mint egyedüli bizonyosságot valló költészet nyitányaként foghatjuk fel már ezeket az írásokat. „Másban van az új, valahol sokkal mélyebben, tisztábban és bonyolultabban elrejtve [...] a forma, a stílus és a tartalom végtelen sok kémiai keveredésében. Valami *Univerzalizmus* – van már ilyen? – uralkodik a szellemi életben, nem eklekticizmus, hanem a lélektannal és esztétikával fölmérhetetlen Egyetemesség, amelynek mindenkor csak részlete az iskolák és egyének esztétikája, s csak részletek részlete a vita.”¹¹⁶

A következő lépés lesz: bemutatása annak, amitől a modernségnek ez a fázisa elkülönözik, amit nem vállal az újabb fejlemények közül – szelektál az avantgárd mozzanatokon belül. Ez lesz a *Divatok az irodalom körül* szétnézése.¹¹⁷ Sokan – köztük magam is – ezt az utóbbi *Az Est Hármaskönyvében* megjelenő esszét a Pandora hozadékaként tárgyaljuk. Az igen után a nem kimondásaként. De ez már nem annyira az irodalom teljességének poétikai értelmezése, mint inkább csak a költészet útján alakuló poétikai szelekció megjelenése: Szabó Lőrinc 1927–1928-as költői alakulásának ártértelezése. A *Te meg a világ* kötet egyik poétikai számvetése.

Ennek az új klasszicizmusnak jelentkezését írta le Németh Antal már az első számban Pátzay szobrászatának ürügyén: „Pátzay Pál fejlődése parabolikus jelentőség. Az ifjúkor expresszionista attitűdjeinek Sturm und Drang-jából vezet az ő útja a lehiggadás, a klasszicisztikus célgondolatok megvalósítása felé. *En miniature* ugyanaz az útja, mint

¹¹⁶ SZABÓ LŐRINC, *Karinthy...*, i. m., 181.

¹¹⁷ SZABÓ LŐRINC, *Divatok az irodalom körül*, Bp., Az Est Hármaskönyve, 1929, 83–116; *ua.* = Uő, *Könyvek és emberek az életben...*, i. m., 156–195.

amit Európa tett meg az utolsó másfél évtized alatt”.¹¹⁸ Legteljesebb megvalósulásaként pedig Babits nagy regényét ünnepli Szabó Lőrinc, a *Halálfiat*: „Minden alakját éli vagy élte, tehát minden gondolatot, minden igazságot, s ez nem puha eklekticizmus, hanem az a bizonyos kíváncsi Univerzalitás, melyből következik egyrészt a jogosan szilárd meggyőződés, másrészt a megértés és türelem, az élet minden frontján meglévő relativitás fölismérése, az igazság és bölcsesség gyakorlati harmóniája.” Ahogy a *Halálfiat* olvasása során felfedezi a lírapoétika következő, órá magára váró kibontható formációját, úgy éppen a Babits-tanítványság, a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* poétikai hozadékára visszagondolva pedig előreérez a nyomtatásban „első mesteremnek” ajánlott *Harc az ünnepért* korszaka költői világára,¹¹⁹ amely – ma már látható – a *Tücsökzene* alapozó kérdezőmódját és „univerzalizmusát” jelzi előre. Hiszen éppen a Pandorát követő idő verseiből alakítja illetőleg alakítja át majd a *Harc az ünnepért* korszak legjelentősebb verseit a *Vezértől* a címadó darabig, amely ekkor, 1928-ban még ezt a címet viseli: *Falba léptem s ajtót nyitott a fal*.¹²⁰ A Pandora bezárulása lesz költészetének kinyílása, a politikai reménytelenség, amely a poétikai reményt táplálja pályája kiteljesedésében.

A Szabó Lőrinc–Kodolányi János-féle szerkesztői páros ezáltal egy, a klasszikus modernséget felváltó, kétfelé figyelő folyóirat-modellt akart bevezetni. Szociológiájában (sőt politológiájában) egy az európai társadalmi-történelmi veszélyekre figyelő és figyelmeztető nyitottságot sürget, prózapoétikájában egy, az egész nemzet érdekeit számon tartó, az elszegényedés ellenében megszólaló, valóságbemutató távlatosságot keres, és ugyanakkor megérzi (a prózában inkább csak fel-feltüntetve, a lírában annál inkább előre észlelve) egy olyan dialogikus kérdezőmód megjelenését, amely majd a harmincas évekre emeli a magyar lírát a világirodalom jelenkori csúcsmórájához. Paradox módon a magyar irodalom továbbfejlődésében mindazt, amit az európai próza a huszadik századi modernségben létrehozott, jobbra a líra gyakorlatában költőink hasznosítják a század első felében. És mivel ez a Pandora idején még az európai lírában nem volt leltározható, az azzal szinkronban alakuló hazai líra gyakorlatában kezdenek kételkedni. Szabó Lőrincnél kétéves versíró gyakorlat (1927–1928) eredményeként szinte egyéves elhallgatást eredményezve. Csak ezt követően jön meg a poétikai visszaigazolás: amikor Németh László kézbe veszi a leendő *Te meg a világ* kötet számára összegyűjtött versek halmazát, majd Halász Gábor kritikában méltatja Szabó Lőrinc első megjelent Villon-fordításkötetét.¹²¹ Így lesz a *Te meg a világ* azonnal, a *Harc az ünnepért* inkább csak fokozatosan visszaigazolt a kritikai irodalomban. A prózában ugyanakkor ezeket az eredményeket csak részlegesen adaptálják, ott ez az univerzalizmus egyfajta szociológiai-politológiai egyetemesség szükségességét, a szociális problematika mitológikus távlatosságának érzékelését váltja ki, a jobb- és baloldal feletti nemzeti lelkiismeret igényét építve be –

¹¹⁸ NÉMETH Antal, *Pátzay Pál*, Pandora, 1, 5.

¹¹⁹ SZABÓ Lőrinc, *Harc az ünnepért*, Kecskemét, Bartha Miklós Társaság, 1938 (utóbb a kötet a Singer és Wolfner emblemmájával jelent meg a könyvtári forgalomban).

¹²⁰ SZABÓ Lőrinc, *Falba léptem s ajtót nyitott a fal*, Pesti Napló, 1928. január 22., 36; átdolgozva: *Harc az ünnepért*, Az Est, 1938. április 17., 8; ua. = *Uő Összes versei...*, i. m. (2003), I, 441–442.

¹²¹ *Szabó Lőrinc pályaképe* című könyvemben ezt a folyamatot részletesen leírom (Bp., Osiris, 2001, 71–73).

még az európai prózát igazán ismerő, az *Emberi színjáték*kal efelé utat nyitó, a Szentkuthy kezdeményét egyedül értékelő Németh László esetében is – a prózagyakorlatba.

A főszerkesztő, Szabó Lőrinc a Pandora megszűnte után felfüggeszti a próza poétikai figyelését. A líra lehetőségeire összpontosítja figyelmét, majd pedig a dialogikus kérdés-módnak a modernségbe való beemelésével a korábban szociologizáló, politológiai töltetű költői megoldásait beleépíti és elhelyezi egy teljesebb poétikai gyakorlatban, megteremtve a *Te meg a világ* világirodalmi szintű eredményeit. Ezáltal kilépve a Pandora által gyakorolt kritikai és poétikai mezőből.

Ugyanakkor a Pandorában kirajzolódó mező továbbélt, kiteljesedett. Éppen a Nyugat megújulásának formájában. Valójában a Pandorában – máról visszatekintve, jóslat formájában – kiolvasható a Nyugat megújulásának a felfelé ívelést előkészítő újabb folyamata. A Pandora kritikai rovata a folyóirat megszűnése után tulajdonképpen a Babits–Móricz párosítással elkövetkező Nyugat-felállást készíti elő.

A Pandora úgy volt hangosan nemzedéki folyóirat, hogy egyben poétikailag és tematikailag szinte aládúcolta a Nyugat megújuló korszakát. A Pandora folytatása a Móricz–Babits páros irányításával megújuló, majd az ebből kiváló, Babits szerkesztette Nyugat lesz, még inkább az ezt követő, Illyés Gyula vállalta Magyar Csillag.

Ami továbbél a Pandorából: a klasszicizálásból, a megalkotott mű szentségének korai nyugatos vállalásából a személyiség- és szociologikum-vizsgálatba forduló szöveg dialogikus kérdés-módjá, amely szembe fordul – előbb elemzően, majd politologikusan is – minden monolit szemlélettel. Mind a poétikában, mind a politikában. Mindez 1927-ben szereplőit tekintve nemzedéki hangon szólalt meg, és kitartott 1932 végéig, az 1933-as *Bibliofil kalendárium*beli utolsó szerzői összekapcsolódásig.¹²²

Ezt követné még a Magyarország című napilap Zilahy-szerkesztette korszaka és az Új Szellemi Front, Szabó Lőrinc segédszerkesztőségével: de ennek folyamánya már nemcsak a Pandora-eszmény továbbéltetése, hanem éppen a nemzedék polarizálódása lesz.¹²³ A harcok-gyilkos, mindmostanáig visszhangzó szétválás követi, folyóiratokkal szólva: a Válasz és a Szép Szó polaritása. És ez már korántsem poétikai kérdés. Egy nemzedék öngyilkossága, mely a rontás szellemét vezette az irodalmi és kulturális közéletbe.

¹²² *Bibliofil kalendárium*, szerk. SZABÓ Lőrinc, Bp., Bibliofilia-kiadás, 1933. „... az 1933-as évre szóló Bibliofil Kalendáriumot Bisztrai Farkas Ferenc ötlete alapján Szabó Lőrinc szerkesztette és válogatta. A világirodalmi idézetekből és a Nyugat második nemzedékének írásaiból válogatott antológia a bibliofiliáról és az olvasásról kínált élvezetes idézeteket. Az ízlésesen kiállított, helypapíron készült (12 × 13,5 cm) zsebkönyvet a korszak neves grafikusainak, művészeinek illusztrációi tették még élvezetesebbé” – írja a kötetről FARKAS Judit, *Bisztrai Farkas Ferenc és a bibliofil könyvkiadás: Adalékok a két háború közötti magyar könyvkultúra történetéhez*, Korall: Társadalomtörténeti Folyóirat, 2002. december, 172; interneten, *Bisztrai Farkas Ferenc és a bibliofil könyvkiadás: Születésének századik évfordulójára* címmel: <http://www.szabolorinc.hu>, Tanulmányok, Előadások. (A kalendárium szerzői a Pandora belső magja, valamint az utóbb baráti körükbe kerülő Illyés Gyula és Halász Gábor: Pap Károly [1897–1945], Sárközi György [1899–1945], Erdélyi József [1896–1978], Kodolányi János [1899–1969], Illyés Gyula [1902–1983], Gelléri Andor Endre [1906–1945], Szabó Lőrinc [1900–1957], Halász Gábor [1901–1945].)

¹²³ Erről írtam a *Szabó Lőrinc „pere”* című, már idézett könyvem *Szabó Lőrinc a Zilahy Lajos szerkesztette Magyarországnál* című fejezetében (90–121); valamint részletesen ezt dolgozta ki HORÁNYI Károly, *Szabó Lőrinc mint a Magyarország segédszerkesztője...*, i. m.

A folyóirat eszményi képe ezért is élhetett a kortársak emlékezetében az összetartozás szimbólumaként. Szekértábor lehetett, amiben felvonult mindenki, aki a nemzedékből szóhoz akart jutni. Megvan a teljes hagyaték, szerkesztői megjegyzésekkel tarkítottan. Jó lenne, ha egy filosz végre felvállalná feldolgozását. Érdekes barátságok és megnyilatkozások tanúja lehetne.¹²⁴ És megvannak a nyomda- és adószámlák, terjesztési iratok. És megvannak Szabó Lőrinc írásai, amelyek ezt követően a világ megváltoztathatatlanságáról szólnak. Egy év múlva a *Vezér* című vers¹²⁵ ennek a kétségbeesésnek tudatosítása is!

Ebből emelkedik ki majd újra, a Pandora-hagyományt felújítva Illyés Gyula Magyar Csillagja. Illyés képzeletbeli toborzója a Pandora seregszemléje is lehetne: „A sok egysegésítéssel, bevallom, volt irodalmon túli céloom is: a szellem és a munka egységesítése e kétféle »értéktermelő« összekapcsolása. A magyarosság védelmezőitől a nép, a parasztság íróinak jelentkezését reméltem. Ezek élén állhatott volna Erdélyi és Sinka. Ma bármennyire a forró zsír és víz összesistergését idézi: az én fejemben békésen melléjük szegődtek a hajdani Szép Szó-írócsoporthoz a városi dolgozók komoly megszólaltatói. A Szép Szó megszűnt, munkatársai szócső nélkül maradtak. Lovagias kötelességemnek éreztem, hogy az elsők sorában épp annak a folyóiratnak szerkesztőjét hívjam együttlétre, amely pályafutásom legélesebb bírálója volt. Kit hívtam még? A katolikusok éppúgy megkapták az invitációt a képzeletbeli kerek asztalhoz, akár az a néhány vidéken fuldokló tehetség, akinek fel-felemelődjő fejét számon tartottam. Gelléri és Pap Károly éppúgy sereg nevében szólhatott annál az asztalnál, akár Kodolányi vagy Márai. Zsemben már kész volt a lista, hogy kikkel kell beszélnem, ha lemegyek Erdélybe.”¹²⁶

Illyés szerepe a Babits-féle Nyugat-eszmény mentésében ismert; Szabó Lőrinc és Illyés Gyula személyes, egymást segítő barátsága dokumentált. De talán a Pandora és a Magyar Csillag poétikai és politológiai egymásra épülésére is jobban oda lehetne figyelni.

A Pandora legendájának éltetője: tematikájában végül is messze túlvezetett szereplőinek húszas évekbeli poétikai reprezentáltságán. A szerveződés előkészíthette a Nyugatnak a harmincas évekre beköszöntő újjászerveződését, sőt eszménnyé váló emlékezete modellül is szolgálhatott számára. De ami ennél is maradandóbb érvényű: poétikai útke-resésével előkészítője lehetett a huszadik századi magyar líra a harmincas években megszerveződő magaspontjának.

¹²⁴ Lásd F. CSANAK Dóra, *A Pandora szerkesztésével kapcsolatos anyag: 1. Levelek, kéziratok; 2. Feljegyzések, korrektúrák; 3. Az előállítás és terjesztés iratai* = Uő, *Szabó Lőrinc kéziratok hagyatéka: Ms 4650–4705*, Bp., MTA, 1973 (A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárának Katalógusai), 194–218.

¹²⁵ Megjelent: Pesti Napló, 1928. szeptember 16., 35.

¹²⁶ Illyés Gyula *Belső ügy* című, 1943. február 12-i írásában a Nyugat utáni Magyar Csillag szervezéséről elmélkedik (ILLYÉS Gyula, *Naplójegyzetek: 1929–1945*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 259). Ekkor hívja szerkesztőségi asztalához Illyés Gyula Gelléri Andor Endrét szerzőként és segítőként, és másfél év múlva emeli ki Szabó Lőrinc a jelen tanulmány 5. sz. jegyzetében idézett védő iratában – éppen Gellérivel kapcsolatban – a Pandora jelentőségét. Hasonlóképpen összecseng ugyanannak a nemzedéktársuknak, Ignótus Pálnak a felkérése a kritikai rovatban való részvételre: Illyés pályafutása addigi legélesebb bírálóját hívja munkatársnak a Magyar Csillagba, Szabó Lőrinc pedig a Pandorába korábbi kötete nagyon szigorú bírálóját: „...a Sátárnál is a Nyugatnak adtam át a szót Ignótus Palin át; ez már így illik.” (Szabó Lőrinc Várkonyi Nándornak 1927. március 29-én írott leveléből, Jelenkor, 1959/2, 94–97; ua. = VÁRKONYI, *Egy irodalmi korszak számvetése...*, i. m., 378–379.)